

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
TABIATSHUNOSLIK VA GEOGRAFIYA FAKULTETI
GEOGRAFIYA VA UNI O'QITISH USLUBIYATI KAFEDRASI**

“Himoya qilishga ruxsat beraman”

Tabiatshunoslik va geografiya fakulteti dekani

_____ **b.f.n. G'.Qodirov**

**5140500- Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi bo'yicha bakalavr
darajasini olish uchun**

**GEOGRAFIYA TA'LIMIDA FANLARARO ALOQA
mavzusida bajarilgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajaruvchi: SUYUNOV SHERALI

Ilmiy rahbar kat. o'qit. S.A.USMONOVA

**BMI Geografiya va uni o'qitish uslubi
kafedrasi yig'ilishining ____ 2012 y.
№__-sonli qarori bilan himoyaga tavsiya etilgan.**

Kafedra mudiri:

g.f.n Q.Hakimov

M U N D A R I J A

KIRISH.....	3
I BOB. O`RTA MAKTABDA GEOGRAFIYA FANINI O`QITISHNING UMUMIY MASALALARI	
1.1. Maktabda geografiya fanini o`qitish usullari va vazifalari.....	5
1.2. Maktab geografiya kursining ta`limiy va tarbiyaviy ahamiyati....	11
II BOB. UMUMIY O`RTA TA`LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA FANINI O`QITISHDA FANLARARO ALOQADAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI	
2.1. Geografiya ta`limida fanlararo aloqaning umumiy masalalari.....	17
2.2. Geografiya ta`limida fan ichidagi aloqa masalalari.....	21
III BOB. GEOGRAFIYA TA`LIMIDA FANLARARO ALOQADAN FOYDALANISH USLUBLARI	
3.1. Geografiya va matematika fanlari orasidagi aloqadorlik.....	26
3.2. Geografiya va biologiya fanlarini bir – biriga bog`lab o`qitish.....	32
3.3. Geografiya va ximiya fanlari orasidagi bog`liqlik.....	44
3.4. Geografiya va fizika fanlari orasidagi aloqadorlik.....	47
3.5. O`zbek tili va adabiyoti, tarix fanlari orasidagi aloqadorlik.....	49
XULOSA.....	51
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	52

KIRISH

O'rta maktab ta'lim tizimida geografiya kursini o'qitishning sifati va samaradorligini oshirishda fanlararo aloqadan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Prezidentimiz I.A.Karimov o'zining "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida maktab ta'limida ta'lim va tarbiyani birga qo'shib olib borish haqida quyidagi fikrlarini bayon qilgan: "Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi" deb ta'kidlagan.

Geografiya fanini o'qitishni hozirgi zamon talabi darajasiga ko'tarish masalasi uni boshqa predmetlar bilan izchil bog'lab olib borishni talab qiladi.

O'qituvchi o'z predmeti materiallarini o'rgatish bilan birga o'quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilim malakalariga tayanishi, o'quvchilarga barcha fanlar o'rtasida o'zaro bog'lanish borligini ko'rsatish va ularga boshqa fanlardan olingan ma'lumotlaridan foydalana bilishni o'rgatishi, ularning fikrlash qobiliyatlarini aktivlashtirish, bilimlarini chuqurlashtirish lozim.

Geografiya o'qitishni boshqa fanlarga mustahkam olib boorish uchun o'qituvchilarning o'zi boshqa fan programmalarini yaxshiroq bilishi o'quv masalalarini boshqa predmet o'qituvchilari bilan birga hal qilishi lozim.

O'quvchilar boshqa fanlardan olgan bilimlariga tayanib, geografik bilimlarini mustaqil o'rganishga kirishadilar. Shu tarzda uyushirilgan darslar jonli o'tadi. O'quvchilarning boshqa predmetlarning o'rganishdagi mas'uliyatini ham oshiradi.

Predmetlararo aloqadan foydalanilgan holda ayrim masalalarni bir – biriga bog'lab bayon etish maktab programmasini o'rganishni yengillashtirishga yordam beradi. O'quvchilarning har xil fanlardan olgan bilimlarini bir butun kompleksga bog'lash bu bilimlardan hayotda foydalanishga yordam beradi hamda o'rganilayotgan predmetlarga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi.

Ushbu malakaviy bitiruv ishi geografiya kursini o'qitish jarayonida fanlararo aloqalardan foydalanish masalalariga bag'ishlangan.

Biz bu ishni bajarish jarayonida ta'lim tizimida fanlararo aloqadan foydalanish masalalariga bag'ishlab nashr qilingan ko'plab ilmiy, uslubiy

adabiyotlarni o'rganib chiqdik va shu asosida geografik ta'lim tizimida fanlararo aloqalardan foydalanish uslublari bo'yicha o'z fikr va mulohazalarimizni bayon qildik.

Malakaviy bitiruv ishi kirish qismi uchta bob, to'qqiz ta paragraph va xulosa qismlaridan tashkil topgan.

Ishning kirish qismida tanlangan mavzuning dolzarbligi, maqsadi, amaliy ahamiyati va ilmiy - tadqiqot ob'yekti ko'rsatib berilgan.

Geografik ta'limda fanlararo aloqadan foydalanish uslublari bag'ishlab hozirgi kungacha o'zbek tilida nashr qilingan ilmiy - uslubiy ishlarning kamligi tanlangan mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi.

Ishda shu mavzuni tanlashdan maqsad geografik ta'lim tizimida fanlararo aloqadan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiya va xulosalar ishlab chiqish.

Ishning amaliy ahamiyati shundaki geografiya kursini o'qitishda fanlararo aloqadan foydalanish o'quvchilarning geografiya fanini chuqur o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Ishning ilmiy - tadqiqot ob'yekti ta'lim tizimi fanlararo aloqadan foydalanish bo'yicha nashr qilingan ilmiy - uslubiy ishlar va o'rta maktablarning yuqori sinflari.

Ishning birinchi bobida o'rta maktab geografiya kursini o'qitishda fanlararo aloqadan foydalanishning nazariy asoslari bayon etilgan.

Uning ikkinchi bobi esa, maktabga geografiya kursini o'qitishda fanlararo aloqadan foydalanishning uslubiy asoslari bayon etilgan.

Ishning uchinchi bobida geografiya ta'limida fanlararo aloqadan foydalanish uslublari ko'rsatib berilgan.

Malakaviy bitiruv ishining xulosa qismida esa, uni bajarish jarayonida olingan ilmiy uslubiy xulosalar va natijalar bayon qilingan.

I BOB. O`RTA MAKTABDA GEOGRAFIYA FANINI O`QITISHNING UMUMIY MASALALARI.

1.1. MAKTABDA GEOGRAFIYA O`QITISH USULLARI VA VAZIFALARI.

Metodika so'zi yunoncha bo'lib, bilim berish yo'llarining ma'lum sistemasini anglatadi. Geografiya o'qitish metodikasi alohida o'quv bo'limidir.

Geografiya ta'lim metodikasi – geografiya ta'lim jarayonini tadqiq qiladigan, uning qonuniyatlarini aniqlaydigan fandır. Geografiya ta'limi metodikasi – geografiya o'qitishning maqsad – vazifalarini ko'rsatib beradi, maktab geografiya kurslarining mazmuni va uning ta'lim – tarbiyaviy ahamiyatini aniqlaydi, bilimlarning ongli va mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydigan metod, usul va yo'llarini asoslab beradi, boshqacha aytganda, ta'lim – tarbiya masalalarini hal etish yo'llarini ko'rsatib beradi.

Geografiya ta'limi metodikasi geografiya fanlari (umumiy yer bilimi, kartografiya, geologiya, iqlimshunoslik, tuproq geografiyasi, o'simliklar geografiyasi, hayvonlar geografiyasi, materiklar tabiiy geografiyasi, O'zbekiston tabiiy geografiyasi, O'zbekiston ijtimoiy – iqtisodiy geografiyasi va chet mamlakatlari geografiyasi) metodologiyasi va mazmuni bilan bevosita bog'liq u pedagogika va psixologiyasi fanlari erishgan yutuqlarga tayanadi.

Geografiya ta'limi metodikasi pedagogika fanlari qatoriga kiradi. Bizda geografiya ta'limi metodikasi marksistik metodologiyaning asosiy qoidalariga suyanib aniqlangan geografik dalillar, tushuncha va qonuniyatlarga, didaktika usullariga tayangan holda o'z vazifalarini belgilaydi, o'z metod va usullarini yaratadi, hamda shular yordamida hayot taqozo qilgan turli muammolarni hal etadi

O'quvchilarga ta'lim – tarbiya berish qonuniyatlarni tadqiq qilar ekan, metodika fani geografiya o'qitish tajribasini boyitadi va ta'lim – tarbiya ishlarining sifatini yaxshilashda geografiya o'qituvchilariga bevosita amaliy yordam beradi.

Geografiya ta'limi metodikasining vazifalari quyidagilardan iborat: har bir maktab geografiya kursining maqsadi, mazmuni va ahamiyatini belgilash, ular mazmunini takomillashtirish; o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda geografiya fanidagi asosiy g'oya, dalil, tushuncha qonuniyatlarini fokfemini olish, o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirishlariga imkon beradigan ta'lim yo'llarini aniqlash; geografik ma'lumotlar asosida o'quvchilar dunyoqarashini shakillantirish va ularni axloqli tarbiyalash yo'llarini ko'rsatib berish; o'qituvchilarga amaliy ko'nikma va malakalarni singdirish imkoniyatlarini aniqlash; ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini oshiradigan mustaqilligini ta'minlaydigan samarali metod va usullarni aniqlash; geografiya fanining umumiy va politexnika ta'limi sistemasidagi, o'quvchilarni mehnatga o'rgatish va ularga axloq tarbiyasihamda estetik tarbiya berishdagi, o'quvchilar dunyoqarashini shakillantirishdagi mahiyatini va vazifalarini ochib berish; geografiya kurslariga mos keladigan va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan, ilmiy jihatdan asoslangan bilimlar va amalda tekshirib ko'rilgan ta'lim – tarbiya metodlari bilan o'qituvchilarni qurollantirish; ta'limni tashkil etish turlarini ishlab chiqishi; darslik va boshqa o'quv qo'llanmalariga qoyiladigan talablarni ishlab chiqish; kurslar boyicha o'quvchilarning yoshiga mos keladigan o'quv qurollarini va ulardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish; o'quvchilarning o'lkashunoslik va sinfdan tashqi ishlarning mazmuni, turlari va metodikasi bilan tanishtirish.

Geografiya ta'limi metodikasi asosan: 1) Geografiya ta'limining umumiy metodikasi, 2) Xususiy metodikasidan iborat ikki qismga bo'linadi.

Umumiy metodika maktab geografiyasiga oid barcha umumiy masalalar – maktabgeografiyasi metodikasining taraqqiyoti, kurslarning mazmuni, bilimlarni shakillantirish va mashg'ulotlarning tashkil etishning asosiy yo'llari va boshqalar kiradi. Xususiy metodika maktab geografiyasining ayrim kurslari – tabiatshunoslik kursi, tabiiy geografiya boshlang'ich kursi, materiklar geografiyasi, O'zbekistonning tabiiy geografiyasi, O'zbekiston ijtimoiy – iqtisodiy geografiyasi va chet mamlakatlar iqtisodiy geografiyasi kurslarining ahamiyati, mazmuni, metodikasi va o'qitishni tashkil etish xususiyatlarini o'rganadi.

“Geografiyaga kirish” fanini o’qitishga ayrim oily o’quv yurtlarida yetarli darajada e’tibor berilmaydi. Vaholanki, bu kurs oily o’quv yurtlaridagi keyingi geografik fanlarni o’rganishga tayanch predmet vazifasini o’taydi. “Umumiy geografiya” yoki “geografiyaga kirish” kurslarini oily o’quv yurtlarining 1-kurslarida o’qitilishidan asosiy maqsad, bir butun, yagona geografiya fanining mohiyati, o’rganish ob’yekti, usuli, vazifalari, amaliy mohiyati, ilmiy – nazariy asoslari, rivojlanish tarixi va kelajagi xususida talabalarga bilim berishdir.

Garchi, geografiya eng qadimgi fanlardan biri bo’lsada, uning fan sifatidagi bahslar hozir ham davom etmoqda. Binobarin, ana shunday bahs – munozaralar bilangina fan rivojlanishi mumkin. Turli lo’g’atlarda, qomuslarda, monografiya va darsliklarda geografiyaga berilgan ta’rif bir – biriga to’laligicha mos tushmaydi, chunki geografiya qamrovi keng fandir. O’rta maktab darsliklaridan boshlab to oily maktab darsliklari va ilmiy adabiyotlargacha fanga berilgan ta’riflarni besh guruhga bo’lish mumkin.

Birinchi ta’rifi fanning asoschisi Eratosfen tomonidan tasviriy geografiyaga berilgan ta’rif: lo’g’aviy ma’nosi “**ge**” – yer, “**grafos**” – tasvirlayman. Bu ta’rif o’z ahamiyatini yo’qotgani yo’q. Tasvirlash geografiyaning vazifalaridan biriga aylandi.

Ikkinchi ta’rif, fanning ensiklopedik (qomusiy) talqini: Geografiya deb geografik qobiqni o’rganuvchi bir guruh tabiiy va ijtimoiy – iqtisodiy fanlar guruhiga aytiladi. Lekin bu ta’rif bizningcha biroz cheklangan, chunki geografik fanlar guruhiga kiruvchi geodeziya va kartografiya hamda maxsus geografik fanlar chetda qolgan. Shuningdek, geografiya nimani o’rganadi, uning ob’yekti va predmeti nima? Degan savollarga javob bera olmaydi.

Uchinchi global ta’rif: geografiya deb geografik йщйщйтщ o’rganuvchi fanga aytiladi. Lekin bu ta’rif faqat tabiiy geografik mohiyatga ega bo’lib qolgan. Mazkur ta’rif asoschisi akademik A.A.Grigoevdir.

Tortinchidan, geografiya geografik mohiyatni o’rganuvchi fan degan ta’rif ham mavjud. Bu ta’rif ancha keng, lekin geografik muhit mavhum tushuncha

bo'lib, falsafiy ta'rif bo'lib qolgan. Shuningdek, keyingi yillarda tabiiy (geografik) muhitni o'rganadigan ayrim maxsus fanlar ham paydo bo'ldi.

Beshinchisi, hozirgi kunda eng maqbul deb hisoblanadigan, ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan, akademik V.P.Sochava bergan ta'rifdir: geografiya geografik sistema (geokopmleks)lar haqidagi fandır.

V.P.Sochava geosistemalarni ikki guruhga ajratadi tabiiy geosistemalar va ijtimoiy – iqtisodiy geosistemalar. U geosistemalarni uch bosqichda o'rganishni taklif etadi: sayyoraviy, regional, tipologik.

Xullas, fan rivojlanib brogan sari uning tuzilishi, vazifalari ham takomillashib boradi. Natijada fanda differentsiatsiya va integratsiya jarayonlari kechadi.

“Umumiy geografiya” kursini o'qitishda geografiya fanining tuzilishiga alohida e'tibor berish kerak. Fanning tarmoqlarga bo'linishi xususida olimlar turli fikrdalar. Lekin bizningcha, ko'pchilik mahalliy olimlarimiz tomonidan e'tirof etiladigan fikrga urg'u berish kerak. Bunda geografiya to'rtta fanlar turkumiga bo'linadi.

Birinchi – tabiiy geografik fanlar turkumi bo'lib, bu turkumning o'zini to'rt guruhga bo'lish lozim: Umumiy tabiiy geografiya (Umumiy Yer bilimi), paleogeografiya, regional tabiiy geografiya landshaftshunoslik hamda komponentlar geografiyasi. Komponentlar geografiyasi bu geografiya fanining rivojlanishi va chuqurlashuvi yoki differentsiatsiyasi natijasida paydo bo'lgan geomorfologiya, iqlimshunoslik, tuproqshunoslik, biogeografiya (zoogeografiya, geobotanika), gidrologiya (quruqlik gidrologiyasi va okeanologiya) va geologiya kabi fanlardir.

Ikkinch turkum ijtimoiy – iqtisodiy geografik fanlar turkumi bo'lib, umumiy iqtisodiy geografiya (iqtisodiy geografiyaga kirish), ijtimoiy geografiya (aholishunoslik, aholiga maishiy hizmat ko'rsatish geografiyasi), siyosiy geografiya va regional iqtisodiy geografiyasi kabi guruhlariga bo'linadi.

Uchinchi turkum geodeziya va kartografiya bo'lib, u o'z novbatida geodeziya va kartografiya hamda ularningtarmoq fanlariga bo'linadi.

To'rtinchi turkum umumiy geografik yoki maxsus geografik fanlar (V.S.Jekulin bo'yicha "Oraliq fanlar") turkumi bo'lib, bunga geografiya tarixi, toponimika, rekreatsiya geografiyasi, tibbiyot geografiyasi, o'lkashunoslik, meliorativ geografiya, harbiy geografiya, mamlakatshunoslik, tarixiy geografiya va boshqalar kiradi.

"Umumiy geografiya" kursini o'qitishda yuqoridagi strukturani o'rgatishga alohida e'tibor berish kerak. Chunki talabalar maktab ta'limi jarayonida umumiy geografiya haqida to'laroq tasavvurga ega bo'lmaydilar. Ular faqat boshlang'ich tabiiy geografiya, materiklar va okeanlar, O'zbekiston va Turkiston geografiyasi, O'zbekiston va chet mamlakatlar ijtimoiy va iqtisodiy geografiyasi haqida tasavvur va bilimga ega bo'ladilar. Shu o'rinda shuni alohida qayd etish lozimki, hozirgi maktab iqtisodiy geografiya darsliklarida iqtisodiy geografiya boshlang'ich kursini o'qitishga ham e'tibor qaratilishi kerak. Chunki, o'quvchilar tayanch iqtisodiy geografik tushuncharini o'zlashtirib olganlaridan so'ng regional iqtisodiy geografiyani to'liq o'zlashtirib olishlari uchun imkon tug'iladi.

"Umumiy geografiya" yoki "Geografiyaga kirish" kursida yana shuni alohida qayd etib o'tish kerakki, har bir fan boshqa fanlardan alohida, mustaqil rivojlanishi uchun (shu jumladan geografiya ham) to'rt shartga javob berishi kerak.

Birinchidan, fanning o'rganish ob'yekti bo'lishi kerak. Ob'yekt ko'p fanlar uchun bitta bo'lishi ham mumkin. Lekin ular bir ob'yektning o'zlariga tegishli tomonlarini tadqiq etishadi.

Ikkinchidan, har bir fanning o'rganish usuli bo'lishi lozim.

Uchinchidan, har bir fanning nazariy asoslari – qonuniyatlari, tadqiqot metodlari, metodologik printsiplari va boshqalar bo'lish kerak.

To'rtinchidan, har bir fanning amaliy ahamiyati bo'lishi lozim. Chunki, har bir fanning o'z maqsadi jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun xizmat qilishdir. Shu o'rinda zamonaviy konstruktiv geografiyaning amaliy ahamiyati, hozirgi zamon tabiiy va ijtimoiy – iqtisodiy jarayonlarni o'rganish, tahlil qilish va kelajakka bashorat qilish ekanligini alohida uqtirib o'tish joizdir.

Bulardan tashqari, kursini o'qitishda geografiyaning asosiy tayanch tushunchalari (umumiy geografik, tabiiy geografik va iqtisodiy geografik), geografik qonuniyatlar, geografiyadagi asosiy ilmiy maktablar va yo'nalishlar, fanning rivojlanishi bosqichlari hamda turkistonlik sayyoh – olimlarning geografiyaning rivojiga qo'shgan hissalar va boshqalar xususida ma'lumot berilishi lozim. Shu o'rinda mazkur kursni o'qitishga qo'shimcha o'quv soatlari ajratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki mazkur kursni to'la o'zlashtirib olgan talabalarda keyinchalik o'qiladigan fanlar uchun zamin tayyorlanadi. Ana shundagina geografiya fanimizga bo'lgan qiziqish yanada ortgan bo'lur edi.

1.2. MAKTAB GEOGRAFIYA KURSINING TA'LIMIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarga tabiat va jamiyat haqida bilim beriladi; bilim ob'yektiv dunyoning rivojlanish qonuniyatlarini tushunib olishga imkon beradi. Olingan bilimlar asosida o'quvchilarda dialektik – materialistic dunyoqarash shakillanadi, tafakkur va bilish qobiliyatlari rivojlanadi. Bu ta'lim vazifalarining katta ulishi maktab geografiyasi zimmasiga tushadi.

Maktab geografiyasi o'quvchilarni tabiatning asosiy komponenti (tarkibiy qism)lari va tabiat komplekslari bilan tanishtiradi.

Maktabdagi geografiya kurslari o'quvchilarga sayyoramizning yer yuzasi va uning shakillanish tarixi, iqlimi, suvi va yer shari tabiat zonalari hamda tabiat resurslari haqida bilim beradi.

O'quvchilar maktab geografiyasini o'rganar ekanlar, o'zlari hali bilib ulgurmagan hodisalar bilan tanishadilar va ularning mohiyatini tushunib yetadilar. Fanni o'rganish o'quvchilarni hayotni anglab olishlariga imkon beradi, tabiat qonuniyatlarini bilib olishga havas uyg'otadi. Maktab geografiyasining ta'limiy vazifasi – umumiy ta'limning tarkibiy qismi bo'lgan geografiya fani asoslarini o'quvchilar puxta egallab olishlarini ta'minlashdan, o'quvchilarni hayotda zarur bo'lgan va bevosita tadbiq eta oladiigan zarur ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iboratdir. Geografiya fani o'quvchilarga quyidagilarni singdirishni taqozo etadi.

Birinchidan, o'rganiladigan geografik ob'yekt puxta o'zlashtirilishi kerak, buning uchun o'quvchilar “Qayerda?”, “Nima?”, “Asli o'zi qanday?”, “Kartada qanday berilgan?”, degan savollarga aniq javob bera olsinlar. Binobarin, maktabda o'rganiladigan barcha geografiya kurslarida karta bilan muntazam ravishda mashq qilib borish kerak bo'ladi.

Ikkinchidan, jadvalda ko'rsatilgan geografik ob'yektlarni mumkin qadar bevosita kuzatish, kuzatish imkoniyati bo'lmagan taqdirda uning joylanish xususiyatini kartadan aniqlash lozim. Joyda kuzatish ishlarini olib borish katta

ahamiyatga ega. Kuzatish aniq tasavvur, ongli tushunchalarni shakillantirishga imkon beradi. Kuzatish imkoni bo'lmagan geografik ob'yektlar haqida aniq tasavvurga ega bo'lish uchun kartani qunt bilan o'rganish, uni maktab yaqinidagi o'xshash ob'yektlar bilan taqqoslash, turli rasmlar bilan ishlash lozim bo'ladi.

Uchinchidan, o'quvchilarni geografik hodisalarni kuzatish bilan ular qaysi sabablarga ko'ra bir – biriga bog'liqligi va bir – biridan taqozo etishini aniqlab, “Qanday qilib?”, “Nima uchun shu yerda joylashgan?” degan savolga javob bera olishga o'rgatish kerak.

Maktab geografiya ta'limining eng asosiy va muhim joyi o'quvchilar geografik ob'yektlar o'rtasidagi aloqa va bog'liqlik qonuniyatlarini aniqlab olishlaridadir. Geografiya o'qitishning bunday qo'yilishi o'quvchilarni geografik mazmundagi dalillar ustida o'ylashga va geografik muhokamaga o'rgatadi. Bevosita kuzatish va kartalarni bir – biriga solishtirish bilan “Qanday qilib?” va “Nima uchun?” degan savollarga javob berish mumkin.

Tortinchidan, o'quvchilar kishilarning geografik ob'yekt va hodisalarni o'rganish natijasida ulardan xo'jalik faoliyatida, xususan, tabiat boyliklaridan xalqning moddiy farovonligini oshirish maqsadida foydalanishini va tabiatga rejali ta'sir ko'rsatishni aniqlaydilar.

Maktab geografiyasi yuqoridagi vazifalarini amalga oshirish bilan birga, o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi va ularning tafakkurlarining rivojlanishiga yordam beradi.

Geografiyani o'rganish geografik qonuniyatlarini ochib berish bilan qo'shib olib borilishi lozim. Geografik qobiqni va yer sharidagi ayrim maydonlarning geografik sharoitini o'rganish bilan o'quvchilar gidrosfera, atmosfera va litosferaning bir – biriga aloqador ekanligi va bir – biriga ta'sir ko'rsatishini bilib oladilar. Shuningdek, o'quvchilar geografik qobiqning muttasil harakatda, o'zgarishda ekanligini ham tushunib oladilar.

Geografiya kurslari tabiat bilan jamiyatning bir – biriga ta'sir etish qonunlarini: a) tabiiy sharoitni xalq xo'jaligining rivojlanishiga ta'siri; b) inson xo'jalik faoliyatining tabiatga ta'siri nuqtai nazaridan o'rganadi. Geografiya o'quv

fanidan insonning tabiiy sharoitdan foydalanishi, ayni vaqtda tabiatga ta'sir ko'rsatishini, insonning tabiatga ijobiy va salbiy ta'sirlarini yoritib berish talab etiladi. O'zbekistonda tabiiy boyliklarni muhofaza qilishning mohiyatini ochib berish zarur.

Geografiya kurslarida geografik dalil va hodisalar bilan bevosita tanishish uchun kuzatish talab etiladi. Kuzatish tufayli o'quvchilar tabiatdagi turli xil jarayonlarni, insonning xo'jalik faoliyati o'rganadilar, geografik hodisalar o'rtasidagi sabab – oqibatlarni bilib oladilar.

O'quvchilar dars jarayonida umumiy va xususiy tushunchalarni o'rganish bilan ayrim hodisalarni tahlil qiladilar, ularni taqqoslab muhim belgilarini aniqlaydilar va xulosalar chiqaradilar. Turli mazmundagi kartalar bilan mustaqil ish olib borilganda esa o'quvchilar o'z fikrlarini isbot qilishga, to'g'ri xulosa chiqarishga o'rganadilar.

Geografik ma'lumotlar, yangi tushuncha va ifodalarni o'rganish bilan o'quvchilarning so'z boyligi ortib boradi, geografik ob'yekt va hodisalarni tasvirlashga o'rgana borib, ularning nutqi rivojlanadi. O'quvchilar geografik nomlar va raqamlarni o'rganadilar, o'zlashtiradilar, natijada ularning xotiralari rivojlanadi.

Maktabda politexnika ta'limini amalgam oshirishga geografiya kurslari ham ma'lum darajada o'z xissasini qo'shadilar. O'quvchilar tabiiy geografiya kurslarini o'rganishlari natijasida ma'lum me'yorda politexnika ta'limiga oid ko'nikma va malakalarni: joyda kompas bilan va kompassiz gorizont tomonlarini aniqlash, masofani ko'z bilan chamalab o'lchash, joy planini olish, topografik va geografik kartalarini o'qiy olish, turli kuzatish asboblari (termometr, barometr, fluger...) bilan ishlay bilish, atlas va kartalarni o'qiy olish, turli xil jadvallarni tuza olish, raqamli ma'lumotlar asosida diagramma, kartogramma, karta – sxemalar tuzishni bilib oladilar.

Geografiya ta'limida o'lka ma'lumotlaridan unumli va oqilona foydalanilsa, ular birinchidan, o'quvchilarga o'z o'lkasida yuz beradigan hodisalar va aholi xojalik faoliyatini, shu bilan birga, yer sharining boshqa joylarda sodir bo'ladigan

hodisalar va aholi hayotini aniq tasavvur qilishga imkon beradi; ikkinchidan, o'lkani o'rganish jarayonida o'quvchilar geografiya kursida olgan bilimlarini turmushga tadbiiq qilishni bilib oladilar; uchinchidan, o'lkaga doir ma'lumotlar politexnika ta'limini amalga oshirishga keng imkoniyatlar yaratib beradi.

O'quvchilar o'z o'lkasini o'rganishlari natijasida foydali mehnatga faol qatnashadilar:

1) maktab atrofining topografik planini chizish. Bu maktabga va o'quv ishiga katta foyda keltiradi;

2) maktab atrofidagi tog' jinslari va minerallarni, yer osti va oqar suvlarni, tuproq va o'simlik dunyosini o'rganish. Bu bilan ulardan xalq xo'jaligida foydalanish imkoniyatlarini aniqlash mumkin;

3) muntazam ravishda ob – havoni kuzatish, Bu bilan mahalliy joylarda turli xo'jalik tadbirlarini to'g'ri amalga oshirish ishiga yordam berishi mumkin;

4) fenologik kuzatish olib boorish. Bu bilan qishloq xo'jalikekinlarini yig'ib – terib olish uchun tegishli muddatlar belgilashda ularga yordamlashish mumkin. Demak, o'quvchilarning maktabda olgan geografik bilimlari kelajakdagi faoliyatlari uchun katta amaliy ahamiyatga ega.

Shu bilan birga o'quvchilar darsdan tashqari vaqtlarda foydali mehnatda ishtirok etib, o'quv ishida yetishmagan zarur o'quv qurollarini tayyorlashga, geografiya xonasi va maydonchasini jihozlash ishlariga ko'maklashishlari va maktabda o'lkashunoslik muzeyini tashkil etish ishlariga hissa qo'shishlari mumkin.

O'quvchilarga axloq normalarini singdirishda maktabning ahamiyati katta. Yoshlarimizni tarbiyalashda maktab geografiyasi muhim rol o'ynaydi. Maktab geografiyasi kurslariga kiritilgan ma'lumotlar, o'quvchilarga g'oyaviy – siyosiy tarbiya berishda, ularda harbiy vatanparvarlik hislarini tarbiyalashda va dialektik - materialistik dunyoqarashini shakillantirishda, ularda hamma vaqt o'z Vatani manfaatlarini ko'zlab harakat qiladigan mustahkam iroda va qat'iy e'tiqodni tarbiyalashda juda muhimdir.

O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashlarini shakillantirish. O'quvchilar geografiyani o'rganar ekanlar, tabiatning va jamiyatning o'zgarishi va rivojlanish qonuniyatlarini tushunib boradilar, tabiat qonuniyatlaridan jamiyat manfaatlari uchun foydalanish yo'llari bilan tanishadilar.

Geografiya o'qituvchisi o'quvchilar ob'yekt va hodisalarning muhim belgilarini o'zlashtirib olishlariga erishmog'i, ob'yekt va hodisalarning bir – biriga o'zaro bog'liqligini, ularning harakati va rivojlanishini ochib bermog'i lozim. O'qituvchi o'quvchilarni imkoni boricha dialektik – materializm qonuniyatlari ro'yobga chiqishi mumkin bo'lgan jarayonlar bilan tanishtirib borishi lozim.

O'quvchilarning dalillarni umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarishga o'rgatish ulrning ilmiy dunyoqarashlarini shakillanishida katta ahamiyatga ega.

Maktab geografiyasi o'quvchilarni tabiat va uni o'zgarishiga oid ilmiy fikrlar bilan qurollantirishi lozim. Tabiatni muhofaza qilish mamlakatimiz har bir fuqarolarining muqaddas burchi ekanligi haqida o'quvchilar e'tiqodini tarbiyalash taqozo etiladi. Buning uchun faqat so'z bilan cheklanmasdan, jiddiy tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi. O'qituvchi avvalo o'quvchilarning tabiatdagi jarayonlarni ongli holda tushunib yetishlariga erishmog'I, so'ngra insonning xo'jalik faoliyatidagi tabiatning mohiyatini ochib berishi lozim. Tarbiyaning bu sohasida o'quvchilarning tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ijtimoiy foydali mehnatga jalb etilishi katta ahamiyatga ega.

Tabiiy geografiya boshlang'ich kursi tabiatda yuz beradigan ko'pgina hodisa va jarayonlar (yerning ichki kuchlari, vulqon otilishlari, zilzila, tog'larning paydo bo'lishi, atmosferadagi ro'y beradigan hodisalar – dovul, sel)ning vujudga kelishi haqida ilmiy tushunchalar beradi. Tabiiy hodisalar o'rtasidagi sabab – aloqalar aniqlanadi. Geografik muhitni tashkil etuvchi elementlar o'zaro bir – biriga bog'langan (masalan, iqlimning, joyining geografik o'rni, yer yuzasi, dengizga yaqin – uzoqligi, dengiz oqimlari, doimiy shamollarga bog'liqligi) va bir – birini taqozo etish holatlari o'rganiladi. Shu bilan birga o'quvchilarda dunyoning moddiyligi, tabiatdagi o'zgarishlar muayyan qonuniyatlar asosida ro'yobga chiqishi, tabiatda g'ayri tabiiy narsa yo'q ekanligi haqida aniq fikr hosil bo'ladi.

Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqa ochib berilar ekan, o'qituvchi o'quvchilarga Vatanimiz da tabiatni o'zgartirish rejalari (masalan, Markaziy Farg'ona, Qarshi va Jizzax ko'llari tabiatini o'zgartirish.) to'g'risida so'zlab berishi zarur. Shunda o'quvchilar kishilarning tabiatga qay xilda ta'sir ko'rsatishlarini bilib oladilar. O'quvchilarning dunyoqarashlarini tarbiyalash uchun ularga fanning yuksak darajada rivojlanib borayotganligini ko'rsatish, geografik tadqiqot metodlarini o'rgatib borish muhim ahamiyatga ega. Bular o'quvchilarga inson tabiatni bilish qobiliyatiga ega, tabiat sirlarini ochib, undan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishi mumkin degan fikrga kelish imkoniyatini beradi.

Axloq tarbiyasi. Maktab geografiyasi o'quvchilarga vatanparvarligi va proletar internatsionalizmi hamda ilmiy - ateistik ruhda tarbiya berish jihatidan katta rol o'ynaydi.

Geografiya o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashi lozim. Vatanparvarlik o'z o'lkasini o'rganishdan boshlanadi.

II BOB. UMUMIY O`RTA TA`LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA FANINI O`QITISHDA FANLARARO ALOQADAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI.

2.1. GEOGRAFIYA TA`LIMIDA FANLARARO ALOQANING UMUMIY MASALALARI.

Geografiya fanini o`qitishni hozirgi zamon talabi darajasiga ko`tarish masalasi uni boshqa predmetlar bilan izchil bog`lab olib borishni talab qiladi.

O`qituvchi o`z predmeti materiallarini o`rgatish bilan birga o`quvchilarning boshqa predmetdan olgan bilim va malakalariga tayanishi, o`quvchilarga barcha predmetlar o`rtasida o`zaro bog`lanish borligini ko`rsatish va ularga boshqa predmetlarda olingan ma`lumotlardan foydalana bilishni o`rgatishi, ularning fikrlash qobiliyatlarini aktivlantirish, bilimlarini chuqurlashtirish zarur.

Geografiya o`qitishni boshqa predmetlarga mustahkam bog`lab olib borish uchun o`qituvchining o`zi boshqa dars programmalarini yaxshiroq bilishi, o`quv masalalarini boshqa dars o`qituvchilari bilan birga hal qilishi lozim.

Geografiya amaliy ishar sohasida ko`proq matematika bog`lalanadi. 5-sinfda geografiyadan o`quvchilar ob-havo bo`yicha o`rtacha kunlik, oylik va yillik ma`lumotlar to`playdilar. O`sha sinfda matematikadan oylik ob-havo kalendarlari assosida o`rtacha temperatura hisoblanadi. Demak, geografiyada ob-havo ustidan olib boriladigan kuzatish natijalari matematika darslarida bulutsiz, ochiq, o`zgaruvchan, yog`inli, sovuq kunlarning ustunsimon diagrammasini tuzishga asos bo`ladi.

6-ssinfda o`rganiladigan geometriya darslarida, geografiyada yil davomida ob-havo ustidan olib borgan kuzatishlariga asoslanib, doiraviy diagrammalar chizish mumkin. Matematikada o`rganiladigan “Sonli masshtab”ni o`tishda esa yer yuzasidagi ma`lum, aniq masofani turli masshtabdagi kartalardan foydalanib masalalar tuzish mumkin.

Barometr va termometrlar bilan ishlash bo`yicha geografiyada ob-havoni kuzatish orqali 5-sinfda o`quvchilarda hosil qilingan bilim va malakalar va yuqori

sinflarda ob-havoni o'lchashda fizikada beriladigan ma'lumotlarni osongina tushunib olishlariga yordam beradi.

Chizmachilik va rasm o'quv programmasi va o'quv darsi materiallarini har tomonlama sinchliklab qarab chiqilsa, geografiyaga bog'lanish borligini ko'rasiz. 7-sinf o'quvchilari 1-mavzuda doirasimon diagramma chizadilar. Buni o'z o'lkasini ob-havosini kuzatish materiallari asosida chizish mumkin. Undan tashqari shamollar guli misolida ham chizish mumkin. Bu bilan o'qituvchi programmadan chetga chiqqani yo'q. Darsning maqsadi doirasimon diagramma chizish ekan, uni albatta bajaradi. O'quvchilar chizma asboblarni ishlatish qoidalari hamda chizish usullari bilan tanishdilar. Demak, o'qituvchi o'z maqsadiga erishibgina qolmay darslararo aloqani amalga oshirdi.

Geografiyaning botanika va zoologiya bilan uzluksiz bog'anishi ob-havo va tirik tabiatni kuzatish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, o'quvchilarning maktab-tajriba uchastkasidagi ishlari meterologik kuzatishlar natijasidan foydalanganda, amalga oshiriladi.

Bu yaqin aloqadorlik geografiya va biologiya o'qituvchilari rahbarligida tabiatga qilingan kompleks ekskursiyalar orqali bajariladi. Bu ekskursiyalar vaqtida botanika va geografiyadan kuzatish va amaliy ishlar bajariladi.

5-sinf programmasida geografiya hamda botanikadan kuzgi ekskursiya uyushtirish uchun alohida soat ajratilgan. Binobarin, o'quv programmasida ko'rsatilgan ekskursiyani o'tkazish majbo'riydir. Shunday ekan, botanika bilan geografiyadan uyushtiriladigan kuzgi ekskursiyaning birga uyushtirilishi katta ahamiyatga ega.

Ekskursiya uyushtirishda hozirgacha qiyinchilik tug'dirib kelayotgan narsa shuki, ko'p joylarda ekskursiyalar barcha fanlardan alohida-alohida o'tkazilib kelinadi. Berilgan 2-soatda o'qituvchi maqsadga erisha olmaydi. Natijada kun bo'yi band bo'lib darslar qolib keladi, ko'p joylarda ekskursiyalar uyushtirilmaydi. Natijada o'quvchilar bilimlarini amaliyot bilan bog'lay olmaydilar. Bu esa o'quvchilarning puxta bilim olishlariga sabab bo'ladi.

Ana shunday qiyinchililardan xoli bo'lishda darslararo aloqa katta ahamiyatga egadir. Masalan, kuzgi ekskursiyani geografiya o'qituvchisi biologiya o'qituvchisi bilan birga uyushtirishi orqali yuqoridagi qiyinchiliklardan qutulishi mumkin. Chunki, har ikki darsdan ekskursiya uyushtirish uchun ajratilgan soatlar dars jadvaliga kiritilsa bir kunlik o'qishni qoplashi mumkin. Shunday qilib boshqa darslarga xalaqit berilmaydi.

Maktablarda "Ekskursiya haftasi" deb atalgan hafta tashkil qilinsa bunda dars jadvali o'zgartiriladi. Har bir 5-sinfga 1 kun ajratiladi. Bu kun geografiya va botanika darslari planlashtiriladi. (faqat shu darslar jadvaliga kiritiladi). O'quvchilar oldindan ogohlantiriladi, ularga ekskursiyada qilinadigan ishlar bo'yicha savollar, topshiriqlar beriladi. Ular ekskursiya uchun tayyorgarlik ko'radilar.

Bunday usulni barcha maktablarda ham qo'llash yaxshi natija beradi.

O'quvchilar boshqa darslardan olgan bilimlariga tayanib, geografik bilimlarini mustaqil o'rganishga kirishadilar. Shu darsda uyushtirilgan darslar jonli o'tadi, o'quvchilarning boshqa darslarni o'rganishdagi ma'suliyatini ham oshiradi. Darslararo aloqadan foydalangan holda ayrim masalalarni bir-biriga bog'lab bayon etish maktab darsini o'rganishni yengilashtirishga yordam beradi. O'quvchilarning har hil fanlardan olingan bilimlarini bir butun kompleksga bog'lash bu bilimlardan hayotda foydalanishga yordam beradi hamda o'rganilayotgan darslarga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi. Respublikamizdagi ilg'or qishloq maktablarida tashkil etilgan maktab agrometeorologik postlarining ish tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, agrometpostlar ishida o'quvchilarning ishtirok etishi geografiya o'qishi hayotga yaqinlashtirishga bolalarni geografiya, biologa va fizikadan olgan bilimlarni tajribada qo'llashga yordam beradi. Ularda o'z rayoni, o'lkasi tabiatini o'rganishga bo'lgan qiziqishni orttiradi, ularni ijtimoiy-foydali mehnatga o'rgatadi. Chunki ular kuzatish natijalarini rasmiylashtirishda talaygina foydali ish bajaradilar: o'tgan oyning o'rtacha sutkalik o'zgarishiga qarab temperatura grafigini tuzadilar, shamollar guli, quyoshning, o'zgaruvchan, yog'inli kunlarning diagrammalarini tuzadilar.

Pretmetlararo aloqa tushunchasiga biron-bir pedagogika adabiyotlarida, ensklopediyada ham aniq izoh berilmagan. Faqat “Didaktika asoslar” darsligida shunday qisqacha ibora bor xolos:

“Bir narsaning o`zi faktlar va hodisalar turli fanlarda turlicha o`rganiladi. Bu aloqalarning hamasini bilib olish o`quvchilarda ilmiy, dialektik dunyoqarashni shakllantirish uchun juda muhimdir”.

Biz ham ayni shu ma`noda tushunamiz, ya`ni darslararo aloqa deganda bir dars materiallarini o`rganish jarayonida maktabda o`qitiladigan boshqa bir dars materiallaridan foydalanishni tushunish kerak.

Demak masala boshqa darslarni o`qitish metodikalaridan foydalanish ustida emas, balki fanlar orasidagi ilmiy materiallar bilan bog`liqligi ustida borayotir.

2.2. GEOGRAFIYA TA'LIMIDA FAN ICHIDAGI ALOQA MASALALARI.

Yangi materialni sistemali, oldingi darslarga bogʻlagan holda oʻtish uni aniq-ravshan va samarali oʻrganishning zarur shartidir. Holbuki, baʼzi oʻqituvchilar bu masalaga yaʼni predmetning ichki bogʻlanishiga kamdan-kam eʼtibor beradilar. Ayniqsa yosh, tajribasiz oʻqituvchilar bu sohada koʻp nuqsonlarga yoʻl qoʻyadilar. Ular darslikdagi materiallarni quruqqina va yuzaki gapirib berish bilan kifoyalanadilar. Natijada geografiya darsi zerikarli darsga aylanib ketadi.

Darsda dars ichidagi boʻgʻlanish- darsni aktivlashtiradi, uning qiziqarli oʻtishiga imkoniyat yaratadi.

Har bir mavzubi oʻrganishda oʻqituvchi dars ichidagi quyidagi bogʻlanishlarga eʼtibor berishi kerak:

1. Oʻrganilayotgan mavzuchaning oldingi oʻrganilgan mavzuchaga boʻgʻlanishi.
2. Bosh mavzuga bogʻlanishi.
3. Keying mavzularga bogʻlanishi.
4. Oldingi kurslarga (quyi sinfda oʻtilgan materiallarga) boʻgʻlanishi.
5. Keyingi darslarga (yuqori sinfda oʻtiladigan materiallarga) bogʻlanishi.

Dars ichidagi oʻzaro bogʻlanishni taqqoslash deb tushunish kerak emas. Masalan, biron materikning qirgʻoq chiziqlarini oʻrganayotganda u oldingi oʻtilgan materiklarga taqqoslanadi. Amerika materigining qirgʻoq qiyofasini Yevrosiyo va Afrikaning qirgʻoq qiyofasiga taqqoslash mumkin. Bu haqiqatdan ham taqqoslash, ammo oldingi oʻrganilgan maʼlumotlarga toʻla bogʻlanish emas.

Afrika materigining qirgʻoqlarini qaysi okean qismlari oʻrab turadi?,-deb savol berilsa yoki Amerika materigining qirgʻoqlarida qanday orol va yarimorollar bor?,-deb savol berilsa, unda oʻquvchilarning 5-sinfdagi “Dunyo okeani va uning qismlari”dan olgan maʼlumotlariga bogʻlangan boʻladi. Bu masalani ayrim darslar misolida yoritilsa ancha tushunarliroq boʻladi.

Pretmet ichidagi aloqani biz “Yevrosiyo materigining ichki suvlari”, 6 sinf mavzusini o`rganish jarayonida bayon etamiz. Dasturga ko`ra bu mavzuni 3 darsda o`rgatiladi.

1-darsda “Yevrosiyaning daryolari” haqida umumiy ta`rif berilar ekan, darsni amaliy ishdan boshlash maqsadga muvofiq bo`ladi. Chunki yirik daryolari to`g`risida quyi sinflarda (4-5-6 sinflarda) qisman ma`lumot berilgandir.

O`qituvchi: -atlasdan Osiyodagi eng yirik daryolarni topinglar.

O`quvchilar: atlasda ko`zga tashlanib turgan Yansizi, Xuanxe, Mekvich, Gang, Amudaryo, Sirdaryo, Bolga Ob, Yenesey, Lena, Amur daryolarini ko`rib chiqadilar. Bir o`quvchi kartadan ushbu daryolarni ko`rsatadi. Boshqalar yana bir bor atlasdan ko`rib chiqadilar.

O`qituvchi:-Sharqiy Yevropa tekisligidan qaysi yirik daryolar oqib o`tadi?

O`quvchilar:-Volga, Dnepr, Don, Shimoliy Dvena, Pechora daryolari va ularning irmoqlari oqib o`tadi.

O`qituvchi: G`arbiy Sibir pasttekisligidanchi?

O`quvchilar:-Ob, Yenesey, Lena daryolar va boshqalar oqib o`tadi.

O`qituvchi:-Nima uchun bu daryolar (G`arbiy Sibirdagi) janubdan shimolga oqadi?

O`quvchilar:-G`arbiy Sibir pasttekisligidagi Shimoliy Muz okeaniga tomon nishab bo`lganidan daryolar ham o`sha tomonga oqadi, -deb javob beradilar.

Bu yerda o`qituvchi mavzuni oldingi o`tilgan mavzulardan biriga –relefga bog`laydi.

Undan tashqari o`qituvchi Amudaryo va Sirdaryo misolida o`lka materiallariga bog`lash imkoniyatiga ham ega.

Daryolarning oqish tezligiga qarab sekin oqadigan va tez oqadigan daryolarga bo`lib o`rganilganda ham o`quvchilarning relef bo`yicha olgan ma`lumotlariga asoslanishi lozim.

Yevrosiyo territoriyasidan tekislik va tog`lar oldingi darslardan ma`lum bo`lgani uchun unga asoslanib, mavzuni o`quvchilar bilan suhbat uyushtirib, mustaqil ishlatish orqali o`rganish imkoniyati bor. Shunday usul bilan bog`lab

uyushtirilga dars oldingi o`tilgan mavzulardagina emas, o`z navbatida oldingi sinflarda o`rganilgan materiallarga ham bog`langan bo`ladi.

Shuning uchun o`qituvchi o`tiladigan mavzuni planlanshtirayotgan vaqtda yuqoridagidek bog`lanish masalasiga alohida e`tibor berib, darsning qanday qismda qanday bog`lanish imkoniyati borligi, uni qaysi usuldan foydalanib bog`lash mumkinligi haqida o`ylab ko`rishi lozim.

Daryolarning to`yinish manbaiga kelganda-iqlimga bog`lanadi. Darslik maeriallari ham buni o`z-o`zidan talab qiladi.

Daryoga suv yer yuzasidan ham, yer ostidan ham kelishi mumkin. Yomg`ir miqdori, qor qoplamidagi suv zapasi muzlikning qalinligi, o`z navbatida daryo oqadigan joyining iqlimiga bog`liqdir. Daryolarning to`yinish manbalariga qarab quyidagi tiplarga bo`lish mumkin:

1. Qor va yomg`irda to`yinadigan daryolar.
2. Qor va muzliklarning erishidan suv oaldigan daryolar.
3. Har ikki manbadan suv oladigan daryolar.

Bu bilimni tushuntirishda mamlakat territoriyasida yong`inning taqsimlanishi, Yevrosiyo territoriyasidagi iqlim tiplari kabi “Yevrosiyoning iqlimi” mavzusi bo`limlariga bog`lash kerak.

Shu darsda daryoning suv sarfi, uni aniqlashning ahamiyati haqida ham gapirish talab etiladi.

Bu masalani tushuntirishda o`quvchilarning 5-sinfda bahorgi ekskursiya vaqtida qilingan amaliy ishlariga bog`lash mumkin.

O`quvchilar bahorgi ekskursiya vaqtida o`zlari yashaydigan joylardagi suv havzalari, ularning xo`jalikdagi ahamiyati, suv rejimi, oqimining tezligini aniqlash, oqar suvlarning ishi va boshqalar bilan tanishganlar va ma`lum darajada malaka hosil qilganlar.

Bugungi mavzuni 5-sinf materialiga bog`lash o`quvchilarning ilgari o`tganlarini esga solishga yordam beradi.

“Daryolarning havzalari bo'yicha taqsimlanishi” (Shimoliy Muz okeani havzasi, Ichki orol Kasbiy havzasi va Atlantika hamda Tich okeani havzalari) bo'limini o'rganishda ham oldingi o'tilgan mavzularga bog'lash mumkin.

“Yevrosiyaning ichki suvlari” o'rganilayotganda uning kemalar qatnovida sug'orish, elektroenergiya ishlab chiqarish va boshqalar uchun zarurligi, daryoda baliqlarning ko'pligi, uning aholi ehtiyoji uchun suv olinishi kabilar ham aytib o'tiladi.

Bu ma'lumotlarning o'zi kelgusida 8-9-sinfda o'tiladigan O'zbekiston va Jahon iqtisodiy ijtimoiy geografiyasidan mavzu materialiga bog'lanishi ko'rinib turibdi. Chunki 8-sinfda “O'zbekiston xalq xo'jaligining umumiy ta'rifi” mavzusi bo'lib, bu mavzudagi bo'limlar (sanoat, qishloq xo'jaligi, transport) haqida gapirganda oldingi o'tilgan ya'ni biz muhokama qilayotgan “Yevrosiyaning ichki suvlari” mavzusiga bog'lamaslikning hech iloji yo'q, albatta.

Bundan tashqari, bu materialdan MODning iqtisodiy rayonlari bo'limida o'tilayotganda ham foydalaniladi. Demak, bugungi o'rganilayotgan mavzu kelgusida o'tiladigan, shuningdek yuqori sinflarda o'rganiladigan mavzularga ham zamin hozirlar ekan.

O'tilayotgan darsni yanada qiziqarli, mazmunli qilish uchun uni kundalik hayotga va o'z o'lkasining materiallariga bog'lash zarur.

Darsni kundalik hayotga bog'lash, asosan, kundalik matbuot, gazeta, jurnallardan, radio, televedeniya ma'lumotlaridan foydalanib borishdan iboratdir. Masalan, biz o'tayotgan mavzu “O'rta Osiyaning ichki suvlari”, “daryolari” ekan, ayni vaqtda O'rta osiyodagi biron bir daryoda yangi GES qurilishi boshlanganligini yoki qurilayotgan GESning biron bo'limi ishga tushganligi yangilik sifatida aytilishi yaxshi natija beradi. Undan tashqari, maktab koridoriga osilgan navbatchi kartada yuqoridagidek ma'lumotlar berib borilsa, o'quvchilarning o'zlari ham o'qib habardor bo'ladilar.

O'quvchilar yashab turgan o'lkada mavzuga doir biron yangilik yuz bersa uni ham darsga bog'lash kerak.

Har bir mavzuni o`rganishda o`zi yashab turgan rayondan misollar keltirib aytishning o`zi mavzuning o`z o`lkasi materialariga bevosita bog`laydi.

Sinflarda o`rganiladigan barcha mavzularni ham yuqoridagidek usul bilan o`rganish mumkin.

Agar darsni yuqoridagidek ichki bog`lanishlar asosida uyushtirilsa, dars sermazmun va esda uzoq saqlanib qoladigan bo`ladi. Bu bog`lanishlar quyidagi sxemada ham qayd etilgan.

III BOB. GEOGRAFIYA TA'LIMIDA FANLARARO ALOQADAN FOYDALANISH USLUBLARI

3.1. GEOGRAFIYA VA MATEMATIKA

Geografiya materiallarini o'zlashtirishda matematika kursida o'tiladigan gradus haqidagi tushunchalar transportirlar bilan burchaklarni o'lchash, musbat va manfiy sonlar, protssent kabi bilimlar katta yordam beradi. O'quv yilining oxirida "Geometrik yashash", "Parallelik", "Simmetriya", "Uchburchaklar yasash" mavzularini o'tadilar. Bu geografiyadan daryolarning uzunligini aniqlash, yer yuzasidagi turli nuqtalarning oralig'ini o'lchash, ko'l va dengiz yuzasini hisoblash uchun zarur material hisoblanadi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, matematikadan olgan bilimlarga tayangan taqdirda o'quvchilarga absolyut balandlik haqidagi tushunchani, ob-havoni kuzatish natijalarini hisoblab chiqishni, havoning suv bug'lariga to'yinishi kabi tushunchalarni osonlik bilan o'zlashtirishga imkon beradi.

Geografiya o'qituvchisi matematik geografiyaga doir mavzularni o'tgan vaqtda, o'quvchilar hisobni yaxshi bilishlari, Yer haqidagi tushunchaga ega bo'lishlari, maydon o'lchash va plan tuzishda ishlatiladigan turli asboblardan foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishlari lozim. Ko'z bilan chamalab plan olishga dastlab o'tilganda ba'zi qiyinchiliklar tug'iladi. Bunga matematika va geografiya o'qituvchilari orasida tegishli aloqaning yo'qligi sabab bo'ladi.

5-sinfda masshtabni o'zlashtirishda matematika yordam beradi. Gradus to'ri o'quvchilarning matematikadan olgan bilimlari asosida tushuntiriladi.

Ulardan tashqari o'quv yili oxirida geografiya va matematika darsi o'quvchilari birgalikda bir qator kompleks ekskursiyalar uyushtirsalar, yana ham yaxshi natijalarga erishish mumkin. Jumladan, quyidagi xarakterdagi ekskursiyalarni uyushtirish maqsadga muvodiqdir.

1. Eklimert bilan quyoshning gorizontdan balandligini aniqlash.
2. Nivelir yordamida tepa, yonbag'ir va jarlikning nisbiy balandligini aniqlash.

3. Ko'z bilan chamalab oraliqni o'lchash, planga tushirish.
4. Soy yoki kanalning suv sarfini hisoblab topish va boshqalar.

5-sinfda geografiyadan “Globus va kartalarda yerning tasvirlanishi” mavzusi berilgan bo'lib, bu mavzu bo'yicha o'tiladigan dars mashg'uloti va amaliy ishlar bo'yicha o'tkazilishi zarur bo'lgan materiallarga anchagina o'xshashdir. Shuningdek, matematikadan boshlang'ich sinflarda beriladigan ma'lumotlar geografiyadan 5-sinfda o'rganilishi zarur bo'lgan ayrim amaliy ishlarni bajarishni bajarishda bimalol yordam beradi.

Matematika o'qituvchisi “Uchburchaklar yasash”ga doir mavzularni tushuntirishda, geografik xarakterdagi masala va misollarda foydalanishi mumkin.

Masalan, geografik xarakterdagi quyidagi savollarni kompasdan foydalanib ishlatishi mumkin: shimol va shimoli-sharq hamda shimol-sharq, shimol va janub va janubi-sharq o'rtasida qanday burchaklar yotadi?

Janubiy yo'nalishda esayotgan shamol o'z yo'nalishini janubi-g'arb tomonga qarab o'zgartirdi, burilish burchagi topilsin. Shuningdek, geografigik xarakterdagi masalalarni yechish mumkin. Masalan, aholi yashaydigan uchta A, B, va S punktlari shunday joylashganki, A punktdan V punkti 2 km shimolda S punkti esa 3 km shimoli g'arbdadir. Boshqa uchta aholi yashaydigan punktlar D, E va G da, D punktdan E punkti 2 km shimoli sharqda, G punkti esa 3 km sharqda joylashgan. 1 sm-250m masshtabni daftarga chizing. V va S, shuningdek E va G punktlari orag'ini o'lchab km da ifodalang.

Harflar o'rniga shaharlarning aynan nomini qo'yib, karta va atlas asosida ish ko'rilsa, matematika darsi yanada qiziqarli bo'ladi va geografiya bilan matematika o'rtasidagi bog'lanish o'z ifodasini topadi. Masalan, “Toshkent, Olmaota, Qarag'anda shaharlarini ketma-ket tutashtirib, o'lchab, daftarga chizing. Geografik atlasdan ko'rsatilgan masshtab bo'yicha ularning oraliqlarini km da ifodalang. Hosil bo'lgan uchburchak turini aytib bering.

Geografiyadan 6-sinfda har bir materik aholisining soni va aholining materik bo'ylab notekis joylashganligi aholi zichligi o'rganiladi. O'quvchilar ayni vaqtda matematikadan tarkibiy hisoblash bilan tanishadilar. Shunga ko'ra o'qituvchi

aholining soniga doir statistik ma'lumotlar asosida masalalar ishlatishi mumkin. Geografiya o'qituvchisi esa aholi soni va o'rtacha zichligini aniqlashda o'quvchilarning matematik bilimlariga asoslanadi.

6-sinfda geografiyadan yer yuzidagi barcha materiklar bo'yicha ma'lumotlar beriladi. Shuningdek 7-sinfda O'zbekiston tabiiy geografiyasidan, 8-sinfda O'zbekiston iqtisodiy geografiyasidan ma'lumotlar beriladi. B ma'lumotlarni berishda boir qator grafiklar, diagrammar tuzib, uni ishlab xulosalar chiqarishga to'g'ri keladi. Bu ishlarni bajarishda o'quvchilarning 5-sinfda matematikadan olgan bilimlariga asoslanish kerak. Chunki 4-5-sinf matematika darsligida "protsentlar", "diagramma va grafiklar", to'g'risida ma'lumotlar beriladi. Masalan, O'zbekiston aholisi 2005-yilgi roy'xatga ko'ra 26 mln. 17 ming kishini tashkil etgan bo'lsa, shundan qishloq aholisining soni esa 16579 ming kishi shahar aholisi esa 9442 ming kishini tashkil etadi. Qishloq va shahar aholisining foizi aniqlansin. Buni topish uccun proporsiya tuziladi va quyidagicha yechiladi:

Demak, qishloq aholisi 44 foizni, shahar aholisi esa 56 foizni tashkil etar ekan.

Yer sharidagi quruqlik yuzasining maydoni 149 mln.kv.km O'zbekistonning maydoni esa 448.9 ming.kv.km. O'zbekistonning maydoni quruqlik maydoning necha foizini tashkil etadi?

$$149\ 000\ 000 - 100\%$$

$$448\ 900 - X$$

$$X = (448900 \cdot 100) / 149000000 = 0.3\%$$

Demak O'zbekiston maydoni quruqlik yuzasining taxminan 0.3 foizini tashkil etar ekan.

Bunday masalalarni tuzishda 5 yillik reja bo'yicha o'sish raqamlaridan va kundalik matbuotda bosilib turadigan ayrim ma'lumotlardan hamda o'z viloyati shahari va hatto o'z fermer xo'jaligidagi turli sohalarning o'sish ko'rsatkichlaridan ham foydalanish mumkin.

Bir dars o'qituvchisining boshqa dars o'qituvchisi tomonidan o'quvchilarga berilgan ma'lumotlar asosida o'z materialini tushuntirishi o'z navbatida har ikki

darsning bir-biri bilan aloqasini mustahkamlaydi va o`quvchilarga har ikkala dars yuzasidan ham puxta bilim berish imkoniyatini beradi. Masalan, matematika o`qituvchisining geografiya materiallari asosida materiallar tuzib, o`quvchilar bilan yechishi, birinchidan o`quvchilarda geografiyadan olgan bilimlarini mustahkamlasa, ikkinchidan, matematikadan masalalar yechishni malakasini takomillashtiradi.

Ma`lumki, keyingi yillarda O`zbekiston iqtisodiyoti, fan va texnikasi misli ko`rilmagan yutuqlarga erishdi. Bu yutuqlarni aks ettiruvchi aniq raqamlar O`zbekistonning iqtisodiy geografiyasini o`tilayotganda o`rganiladi. Bu yutuqlarni aks ettiruvchi aniq raqamlar bilan masala va misollar tuzish va ulardan ta`lim protsessida o`rinli foydalanish matematika o`qituvchilariga juda qo`l keladi. Bunday raqamlarni tanlash, taqqoslash va masala, misollar yechish birinchidan ta`limni turmush bilan bog`lanishi ta`minlasa, ikkinchidan eng muhimi, o`quvchilar mamlakatimiz erishgan yutuqlarni aniq raqamlar asosida chuqur his etadilar. Yana eng muhim ahamiyati shundaki maktab o`quv dasturi talab etgan darslararo aloqa amalga oshiriladi.

Masalan, O`zbekiston hududi 448,9 ming.kv.km aholisi 29 million kishidan iborat. Aholining o`rtacha zichligi topilsin. $(29\ 000\ 000 : 448\ 900 = 64,6)$. Demak, O`zbekiston hududida aholi zichligi 1 kv km yerga 64,6 kishi to`g`ri kelar ekan.

Geografiyani matematika darsi materiallari bilan bog`lab 5-sinfda uyushtirilgan 2 soatlik darsning na`muansini beramiz. I-dars mavzusi. Relefni gorizontallr bilan tasvirlash. (tepalik misolida)

II. Darsning maqsadi. O`quvchilarga yer yuzasini gorizontallar bilan tasvirlash usullari haqida elementlar tushunchalar berish.

Oddiy o`lchov assboblarini qo`llash orqali politexnik ta`lim bo`yicha dastlabki malaka va ko`nikmalar hosil qilish.

III. Darsga oid o`quv qurollari. Topografik karta, joy plani, darslik, daftar, qalam, (qora, jigarrang, yashil), chizg`ich, gorizontallar hosil bo`lishini ko`rsatuvchi ko`rgazmali qurol oddiy nivelir.

IV. darsning borishi. O'tgan darsda joy plani haqida umumiy tushuncha berilgan. U o'quvchilardan qisqacha so'raladi. So'ngra mavzuni o'qituvchi bayon qiladi. O'qituvchining bayoni: maktab atrofiga chiqib qarasak, maktabdan uyimizga ketayotganimizda, hammayoq bir tekisda emasligini ko'ramiz. Ba'zi joylar chuqur, ba'zi bir joylar tepalik va hokazo. (bu ko'rinish qishloq maktablarida yaqqol seziladi) o'qituvchi bayonida davom etadi va o'quvchilarga savol tashlaydi.

Savol: shu yashayotgan joyimizda tepalik bormi? Atrofdagi tepalik bo'lsa, o'quvchilar bor deb u tepalikning nomini ham darhol aytadilar.

Savol: Chuqurlik joylar-chi? Bu savolga ham yuqoridagi kabi javob olish mumkin.

O'qituvchi yer yuzasida uchraydigan anashunday tepaliklar, balan tekisliklar va chuqurliklarni topografik kartalarda gorizontallar bilan ifodalanadi.

Topografik kartalarda bir hil balandlikdagi nuqtalarni birlashtiruvchi chiziqlar-gorizontallar deyiladi.

Gorizontallar, odatda bir hil balandliklardan, masalan, har 1 metr yoki 2 metr, yoki 5 metr balandlikdan o'tkazilishi mumkin.

Tepaliklarda ko'rsatiladigan bo'lsa, gorizontalling balandligi tepalik etagidan, kartalarda esa dengiz sathidan hisoblanadi.

O'qituvchi: Topografik karta va plani ko'zdan kechiring, gorizontallarni ko'rib chiqing.

Amaliy ish: o'quvchilar plan va topografik kartadagi gorizontallarni ko'zdan kechiradilar. necha metrli gorizontallar o'tkazilganini aniqlaydilar. O'qituvchi rahbarligida biron bir tepalikning balandligini gorizontallar yordamida aniqlaydilar.

O'qituvchi oddiy nivelirni o'quvchilarga ko'rsatib, uni tuzilishi va ishlatilishi haqida tushuncha beradi. Oddiy nivelardan foydalanib, tepalikning balandligini o'lchash yo'lini tuhsuntirganda o'qituvchi doskadan foydalandi. Tepalikning nisbiy balandligini aniqlash ushulini doskaga chizib ko'rsadai. Doskaga chizib tuhsuntirib bo'lgandan so'ng o'quvchilar geografiya daftarlarigacha chizib oladilar.

O`qituvchi: planda tepaliklarni ko`rsatuvchi gorizontallar bilan bir-biriga yaqinroq ba`zan esa bir-biridan uzoqroq turishi mumkin. Gorizontallarning bir-biridan uzoq-yaqinligiga qarab tepalik va yonbag`irlarning qanchalik tik ekanligini bilsa bo`ladi. Gorizontallar bir-biriga qancha yaqin bo`lsa, tepalik yon bag`ri shuncha tik boladi. Yotiqroq yonbag`irda gorizontallar bir-birlaridan uzoq turadi.

Gorizontallarni necha metr oralatib o`tganligini bilinsa, plandagi gorizontallarni sanab chiqib tepalikning balandligini bilib olish mumkin.

O`qituvchi tik va yotiq, yonbag`irli tepalikka doir ishlangan jadvalni osadi va o`quvchilardan uning balandligini so`raydi.

O`quvchilar, gorizontallar soni va oralig`idagi metrni aniqlab, tepalikning necha metr ekanligini aytib beradilar.

Mustaqil ish: kartangizdan o`qituvchi aytgan chiziqlarga asoslanib, balandlik va chuqurliklarni aniqlang. O`qituvchi 3-4 o`quvchining bajarayotgan ishini ko`rib chiqadi.

V. Darsni mustahkamalsh. Topografik karta va joy planida gorizontallar bilan tushuntirilgan tepalik va chuqurliklar ustiga o`quvchilarni ishlatib mashq qildiriladi.

VI. Uyga vazifa. Daftarga ikkala yonbag`ri tik bo`lgan tepalik va bir yonbag`ri tik ikkinchi yonbag`ri yotiq bo`lgan tepalikni gorizontallar yordamida chizib kelish. Tepaliklar har ikkalasining ham balandligi 30 metr bo`lsin. Gorizontallar har 5 metrdan o`tkazilsin. Shu tariqa uyushtirilgan darsda geografiyaning matematikaga bog`lanishini shu yerdan ko`rish mumkin. O`quvchilar ma`lum oraliqdan o`tkazilgan gorizontallar masofasini hisoblab ko`rib, tepalikning balandligini aniqlaydilar. O`qituvchi dars davomidadoskaga tepaliklar sxemasi gorizontallarni chizadi. O`quvchilar o`z daftarlariga chizib oldilar. Bu esa o`quvchilarning matematika, rasm va chizmachilik darsidan olgan malakalariga asoslanadi.

3.2.GEOGRAFIYA VA BIOLOGIYA

Maktabda o`qitiladigan biologiya darsi o`rganiladigan obektlarning ayrim sohalari bo`yicha geografiya predmetiga juda ham yaqin turadi. Biologiya predmeti tabiiy geografiyaga va iqtisodiy geografiyaga ham nihoyatda bog`liqdir. Bu bir-biriga yaqin fanlar tabiatdagi bir hil hodisa va narsalarni o`rganishda o`ziga xos xususiyatlardan foydalanadilar.

Biologiya predmeti o`simlik va hayvonot organizmining hayotiy xususiyatlarini ularni atrofini o`rab turgan muhitga bog`lab o`rganadi. Geografiya darsi o`simlik va hayvonlarning territoriyadagi tarqalish sababini o`rganadi.

Maktab geografiyasi kursida jumladan o`simlik zonalari (hayvonlari bilan birga) o`rganganda ularning iqlimi va tuproq sharoitiga bog`liq holda tarqalish qonuniyatlarini belgilaydi. Masalan, zoologiya darsida o`quvchilar ayrim hayvonlarning qay tarzda yashashiga va ovqatlanishiga bog`liq bo`lgan organizm tuzilishini o`rganadilar. Geografiya darsida esa mazkur hayvonning qayerda va qaysi sharoitda qanday sabablarga ko`ra shu yerda yashashi o`rganiladi.

Ma`lumki, 5-sinf tabiiy geografiyasi kursidagi “Tabiat zonalari” mavzusi o`simliklarning iqlimga, hayvonot duyosining esa iqlim va o`simliklarga bog`liqligi haqidagi ma`lumotlarni o`z ichiga oladi. Mana shu asosida o`quvchilarga tabiat zonalari haqida umumiy tushuncha beriladi.

Maktab joylashgan zonaning tabiiy sharoiti, aniq ravishda ko`rib chiqiladi.

5-sinf botanika dasturida kirish qismidan keyin “Mahalliy o`simliklarning xilma-xilligi” (6 soat) mavzusini o`tish tafsifiya etiladi. Shu mavzuning oxirida esa o`tilgan materialni amalda ko`rish uchun ekskursiya uyushtiriladi. Natijada o`quvchilarga biologiyadan o`tilgan dars takrorlanib, geografik bilim mustahkam tushuntiriladi.

Botanika dasturi bo`yicha 5-sinfda “O`simlik-tirik organizm”(6 soat) mavzusi o`rganiladi. Bunda o`simliklarga har xil sharoitning (tuproq, namik, yorug`lik va boshqalarning) ta`sir etishini aniqlash uchn tabiatga ekskursiya qilish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi materiallari o`tilganda va mavzu yuzasidan ekskursiyaga borilganda o`quvchilar turli xil o`simliklarning hayot sharoiti turlicha ekanligini, buning sabablarini ancha mukammal tushunib oladilar.

Geografiyadan 5-sinf dasturi bo`yicha o`tiladigan “Geografik qobiq” (4 soat) mavzusi materialini o`quvchilarga tushuntiriganda ularning botanikadan olgan (yuqorida ko`rsatib o`tilgan) ma`lumotlariga asoslanish maqsadga muvodiqdir. Chunki geografiya dasturida bu mavzu (“Tabiat zonolari”) orqali o`quvchilarga o`simlik va hayvonot dunyosining iqlimga, hayvonot dunyosining esa o`simliklarga bog`liqligi maktab joylashgan hududning tabiat zonasini tasvirlash yuzasidan tushuncha berish, shuningdek bahorgi ekskursiya (2 soat) o`tish tavsiya etiladi.

6-sinfda “Materiklar geografiyasi” bo`liminio`rganishda ham o`quvchilarning botanikadan olgan bilimlariga suyanish maqsadga muvofiqdir. Bu kursda har bir materik, jumladan o`simlikva hayvonot dunyosi o`rganiladi. Natijada o`quvchilar Yer sharining turli qismlaridagi o`simlik va hayvonlar xususiyatlarini yaxshiroq tushunib oladilar. Masalan, “Yevrosiyo mo``tadil mintaqasidagi cho`llar va chala cho`llar zonasi” mavzusini o`quvchilarning botanikadan olgan bilimlariga asoslanish juda yaxshi natija beradi. Chunki botanika darsligining “Cho`l o`simliklarining hayoti” mavzusida cho`l o`simliklarining xususiyatlari va uning muhitga moslanishi haqida ma`lumot berilgan. So`ngra geografiya o`qituvchisi bu ma`lumotlarni kengaytiradi. Mavzuni bu tarzda bog`lab o`rganish o`quvchilarga ikkala darsdan ham pxta bilim olish imkoniyatini yaratib beradi.

VII-sinfda O`rta Osiyo tabiiy geografiyasi kursini o`rganishda o`quvchilarning zoologiyadan olgan bilimlariga jumladan, “O`rta Osiyo daryolari”, “O`rta Osiyoning tuproqlari, o`simliklari, hayvonot dunyosi” kabi mavzulariga asoslanish mumkin.

“O`rta Osiyoning tabiiy sharoiti va tabiiy resurslari” mavzusida ayrim respublika yoki tabiiy geografik rayonlarning dehqonchilik va ekinlarning agrotexnikasini hamda chorvachiligini o`rganishda ham o`quvchilarning biologiyadan olgan bilimlariga asoslanishga to`g`ri keladi. O`rta Osiyoning

chorvachilikda erishgan yutuqlari, chorva mollarining mahsudorligini oshirish yo'llari, ovchilik va baliqchilikni o'rganishda ham zoologiya kursidan olgan bilimlaridan foydalaniladi.

6-sinf botanika darsligida “G'oya, uning xalq xo'jaligidagi ahamiyati”, “O'zbekistonda paxtadan mo'l hosil yetishtirish”, “Paxtachilik tarixidan” kabi mavzulari berilgan. Bu mavzularni o'tishda biologik geografik kartadan foydalanmay, tabiiy geografik ma'lumotlarga asoslanmay dars o'ta olmaydi.

O'qituvchi paxtachilik tarixini gapirayotganda ham, paxtachilik rivojlangan rayonlarni birma-bir ko'rsatib o'tishda ham, nima uchun paxtachilik faqat shu rayonlardagina tarqalganlik sababini tushuntirishda tabiiy geografik ma'lumotlar va kartaga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Aks holda dars quruq, ko'rgazmasiz bo'lib qoladi.

Geografiya o'qituvchisi yuqoridagi ma'lumotlardan o'quvchilarga geografik bilim berayotganda foydalanish kerak. Masalan MOD va O'zbekistonning qishloq xo'jaligini: paxtachilik, pillachilik, g'allachilik, savzavotchilik, polizchilik, bog'dorchilik va hokazolarni o'rganishda biologiyadan o'rganilgan yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Quyida fikrimizning dalili sifatida 5-sinf “Tabiat elementlarining o'zaro aloqadorligi va bir-biriga bog'liqligi” mavzularini, VII sinfda va esa “O'zbekistonning hayvonot dunyosi” mavzusida uyushtirilgan dars mashg'ulotining namunasini keltiramiz.

I. Mavzu. Tabiat elementlarining o'zaro aloqadorligi va bir-biriga bog'liqligi.

II. Darsning maqsadi.

O'quvchilarga tabiat elementlarining o'zaro aloqadorligi va bir-biriga bog'liqligi, ularning tabiati, iqlim xususiyatlari, o'simliklari va hayvonot dunyosi hamda o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot berish.

Bu mavzuda bir qator tabiat zonalarining iqlim xususiyatlari, o'simliklari va hayvonot dunyosining o'zaro bog'liqligi, bir-biriga ta'sir etish masalasini tushuntirish orqali o'quvchilarga dialektik materialistik va ateistik tarbiya berish.

III. Darsga oid o`quv qurollari.

- a) Dunyoning tabiat zonalari kartasi hamda hayvonlar kartasi;
- b) Yarim sharlar tabiiy kartasi;
- c) Tabiat zonalarida o`sadigan o`simliklar va hayvonlarga doir ishlangan jadval va rasmlar;
- d) Yarim sharlar kontur kartasi;
- e) Darslikdagi rasmlar;
- f) To`ndra, o`rtacha mintaq o`rmonlari, dasht hamda cho`l zonalarida o`sadigan xarakterli daraxtlar, o`t va butalarning gerbariylari hamda hayvon chuchelolari.

IV. Darsning borishi.

Dars har bir tabiat zonasini ko`rib chiqishdan boshalanadi. “Mo`tadil mintaq o`rmonlari” mavzusida muz zonasi va to`ndra zonasiga tabiiy geografik xarakteristika beriladi.

Mavzuni boshlashdan oldin yarim sharlar tabiiy kartasi va Yer sharining tabiat zonalari kartasi hamda hayvonlar kartasidan foydalanib, o`tilgan mavzu o`quvchilarga eslatib o`tiladi. O`tgan dars qisqa vaqt ichidan yakunlangandan so`ng o`qituvchi o`quvchilarga yer sharining tabiat zonalari kartasidan muz zonasi hamda to`ndra zonasini, shuningdek To`ndra zonasidan janubdan g`arbdan sharqqa cho`zilgan to`q yashil rangdagi yerlarni aniqlashni topshiradi va kuzatib boradi. So`ngra o`zi sinfda osib qo`yilgan kartadan han u yerni ko`rsatadi. Yevrosiyo va shimoliy Amerikada to`ndradan janubroqda keng polosada yoyilib ketgan yoyilib yotgan yerlar o`rtacha mintaq o`rmonlari ddeyiladi deb aytadi. So`ngra muz zonasi va to`ndrada iqlim sovuq bo`lganidan o`simliklar siyrak va past bo`yli bo`lishini o`quvchilarga eslatadi va yangi darsga bog`laydi.

Mo`tadil mintaq o`rmonlari zonasida iqlim to`ndraga ko`ra iliqroq bo`lganidan, bu yerda xilma-xil daraxtlarning o`sishiga imkon beradi. Ammo bu yerda o`sadigan daraxtlarning hammasi issiqni bir xil talab qilmaydi, shuning uchun o`simliklar joylashishiga ko`ra ular ikki zonaga bo`linadi.

Masalan, igna bargli daraxtlardan: archa, qarag`ay, oq qarag`ay, tilog`och, sovuqqa chidamli bo`lganidan zonaning shimoliy qismida o`sadi. Bunday daraxtzorlar taiga o`rmonlari deyiladi.

Tayganing iqlimi bir muncha iliqroq, janubiy qismida bargli daraxtlardan qayin va tog`terak, so`ngra lipa, do`p, zarang va ba`zi bir boshqa daraxtlar aralash o`sadi. Bunday joylar aralash o`rmonlar deyiladi.

Tayga o`rmonlari juda qorong`i bo`lib, aralash va bargli o`rmonlar yorug` bo`ladi. Shuing uchun bu yerda bir necha yarus bo`lib o`sadigan o`simliklarni ko`rish mumkin. Zarang, qayrag`och, shumtol daraxtlari juda baland o`sadi. Undan pastroqda rezavor mevali marjon darxt, bodzerak, yong`oqcha, yovvoyi olma, undan ham pastroqda qora archa, na`matak, malina butalari o`sib yotadi.

Bu zonada xilma-xil daraxtlar, butalar (ularning urug` va mevalari), rezavor mevalar, qo`ziqorinlar ko`p bo`lgani uchun hayvonot dunyosi ham boy ekanligini aytib, o`qituvchi hayvonot dunyosini o`similar dunyosiga bog`laydi.

Yirik hayvonalrdan qo`ng`ir ayiq, mo`ynali hayvonlardan olmaxon, sobol(savsar), oq suvsar, suvsar, kolonok, quyonlar yashaydi.

Zonadagi o`simlik va hayvonot dunyosini og`zaki sanab o`tish bilan kifoyalanmaslik kerak. Mavzu materiallarini o`quvchilar ongida uzoq vaqt saqlanishi uchun o`simlik va hayvonot dunyosining ayrim xarakterli xususiyatlaridan misollar keltirish yaxshi natija beradi. Ayiqning qishda uyquga ketishi, olmaxonning qo`ziqorin urug`larini quritib ovqat g`amlashi va xokazolar.

Bu zonadagi o`simlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligidan foydalanish bilan birga, tabiat manzaralarini o`z xolicha saqlaydigan qo`riqxonalar ham borligini aytib o`tish kerak. Agarda bironta qo`riqxonaning rasmi ko`rsatilsa, dars yanada ta`sirli bo`ladi.

Darslik materiali asosida quyidagi jadvalni tushuntirib dars davomida foydalanish foydalidir.

	Mo`tdil mintaqa o`rmonlari	
Aralash o`rmonlar Tayga	O`simliklari	Hayvonlari
	Archa	Tulki
	Qarag`ay	Bo`ri
	Oq qarag`ay	Yovvoyi cho`chqa
	Tilog`och	Qo`ng`ir ayiq
	Kedr	Olmaxon
	Zarang	Suvsar
	Qayrag`och	Kolonok
	Shumtol	Qunduz
	Marjondaraxt	Quyov
	Dub, buk	Qarqur, qur
	Bodzerak	Qizilishton
	Yong`oqcha	va boshqa qushlar
	Yovvoyi olma	
	Qoraarcha	
	Namatak	
	Malina	
	Qo`ziqorin	

Mo`tdil mintaqa o`rmonlarida o`sadigan o`simliklar va hayvonlar haqida 5-sinf o`quvchilari hali to`liq ma`lumotga ega emaslar. O`simliklardan ba`zilari botanikadan o`tilgan, xolos. Shuning uchun o`simlik va hayvonot dunyosi haqida materialni to`liq tushuntirmoq uchun gerbariy va jadvallardan, hamda tabiat bilan hayvonlar to`g`risida nashr etilgan adabiyotlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu biologiya darsi bilan geografiya darsi o`rtasidagi o`zaro aloqani mustahkamlashga hamda o`quvchilarga puxta bilim berishga katta imkoniyat tug`diradi.

Tabiat zonalari ichida cho`lni tushuntirishda o`z o`lkasiga bog`lash, yaqindan misollar keltirish yaxshi natija beradi.

Darsni quyidagicha uyushtirish maqsadga muvofiq.

1-Darsni boshlash. Dars o`quvchilarni mustaqil ishlatishdan boshlanadi. Yangi ma`lumotlar savol-javob yo`li bilan o`rganiladi.

1-savol: Atlasni 4-betini (yer sharining tabiat zonalari) oching. Shartli belgisiga qarab cho`llar tarqalgan joylarni belgilab chiqing. (karton doirachalar qo`yib chiqsa, yanada yaxshi bo`ladi), o`quvchilar ko`rib chiqishgandan so`ng bir

o`quvchidan joyida turgan holda atlas kartasiga qarab cho`llar tarqalgan joylarning nomini aytib berish talab qilinadi. 2-o`quvchi doskaga chiqariladi va undan o`quvchi og`zaki aytib bergan joylarni katta kartadan ko`rsatib berishni talab qiladi. O`quvchi ko`rsatishga qiynalsa, boshqa o`quvchilardan ham so`rab turiladi.

O`quvchilar javobiga ko`ra baholanib boriladi.

2-savol. Bizda, yozda issiq oyda temperatura necha gradusga ko`tariladi.

O`quvchilar +30,+40, deb har xil javob qiladilar. O`qituvchi o`z joyi (o`lkasi)dagi aniq ma`lumotlar asosida tuzatib ketadi.

3-savol. Qishda sovuq necha gradusga boradi?

O`quvchilar -10,-20,-30 deb har xil javob qiladilar. Buni ham o`qituvchi tuzatib ketadi.

Shu ikkala javobga o`qituvchi darslik teksti asosida qisqacha xulosa qiladi.

O`qituvchining bayoni:

Cho`llarning iqlimi keskin kontinental. Butun yoz bo`yi havo ochiq bo`ladi, bulut kamdan kam ko`rinadi. Qish ancha sovuq. Masalan, bizning mamlakatimizdagi cho`llarda dekabr-yanvarda eng past harorat -20-30-gradusgacha pasayadi.

4-savol. Bizda yil bo`yi qancha yog`in yog`adi? Bu savolga juda kam o`quvchi javob beradi.

O`quvchilar javobidan so`ng o`qituvchi xulosa qiladi.

O`qituvchining bayoni:

Yer sharidagi cho`llarning alohida xususiyati shuki, bu yerlarga yog`in juda kam yog`adi. Yil davomida bu yerlarga hammasi bo`lib 100-120 mm yog`in tushadi, ba`zi yillarda bir tomchi ham yomg`ir yog`maydigan joylar ham bor. O`z o`lkasidagi yog`in miqdori ham bor. O`z o`lkasidagi yog`in miqdori aytiladi.

5-Savol. Cho`llarda asosan qanday o`simlik turlarini uchratish mumkin?

O`quvchilar:-yantoq, shuvoq, sho`ra, qiyog, ajriq, saksovul kabi o`simliklarni aytishadi.

6-savol. Cho`l o`simliklarining qanday o`ziga xos xususiyatlarini bilasiz?

O`qituvchi: suvni qayerdan oladi?

Javob: chuqurdagi yer ostidagi suvlaridan foydalanadi. Barglari qanday bo`ladi? Bargi bo`lsa ham kichkina qalin, sertukli bo`ladi.

7-savol. Unumdor cho`l tuprog`idan foydalanish uhcun nima qilish kerak?

O`quvchilar –kanallar qazib suv chiqarish kerak. Cho`l tuprog`iga suv bo`lsa bas, u ko`p maxsulot beradi.

8-savol. Cho`lda qanday hayvon turlari yashaydi?

O`quvchilar: tuya, kaltakesaklar, zaharli ilonlar, chayon, qoraqurt va boshqalar yashaydi.

Yuqoridagi savollarga o`quvchilarning bergan javoblarini olgandan so`ng, o`qituvchi to`ldiradi va cho`lzonasining istiqboli haqida kundalik matbuot materiallari asosida qisqacha gapirib, darsni yakunlaydi.

Savollarga javob berishda faol qatnashgan o`quvchilar baholanadi.

Yuqoridagidek savol javob asosida uyushtirilgan dars orqali o`quvchilarning yil boshida botanikadan olgan bilimlari tiklanadi, cho`lda yashaydigan hayvonlar bilan tanishish orqali VII-sinfda o`tilayotgan zoologiya darsiga zamin hozirlanadi. Umuman biologiya va geografiya o`rtasidagi predmetlararo aloqa vujudga keladi.

VII sinf.

1 mavzu: “O`zbekistonning o`simliklari va hayvonot dunyosi”

Mavzuni 2 soat davomida o`rganish maqsadga muvofiq.

1. O`zbekistonning o`simliklari, 2) O`zbekistonning hayvonot dunyosi. Shunday qilinganda o`quvchi o`z o`lkasi haqida ancha to`liq ma`lumotga ega bo`ladi.

II. Darsning maqsadi: O`quvchilarda O`zbekistonda yashaydigan turli hil hayvonlar haqida va ularning geografik tarqalishi haqida umumiy tushuncha hosil qilish. O`zbekistonda yashaydigan hayvonlarning geografik tarqalishi, sharoitga moslashuvi kabi qonuniy masalalarni gapirib, ularning sababini ochish orqali o`quvchilarga atesstik va vatanparvarlik tarbiya berishdan iborat.

**III Darsga oid o`quv qurollari:** O`rta Osiyoning tabiat zonalari hamda hayvonot dunyosi kartalari, O`zbekistonning tabiiy va ma`muriy kartasi, O`zbekiston hududida yashaydigan hayvonlarning rasmlari solingan jadvallar, T.

Zohidovning “Zoologiya ensklopediyasi” (Sut emizuvchilar va qushlar), O.P.Bogdanovning “O`zbekistonning foydali hayvonlari”, “O`zbekistonning zaharli ilonlari”, “O`zbekistonning hayvonot dunyosi” kitoblaridagi rasmlardan ko`rsatmali qurol sifatida foydalanish mumkin.

IV. Darsning borishi: O`tilgan dars “O`zbekistonning o`simliklari” mavzusi qisqacha takrorlangandan so`ng, yangi mavzu doskaga yoziladi.

Mustaqil ish. Darsligimizda respublikamizning turli qismlarida yashovchi hayvon turlari vakillarining rasmlari berilgan. Darsikning 29-37-betlarini ochib, rasmlarga nazar tashlang. Bu rasmlarni birma-bir ko`rsatib, hayvonlar qaysi turga mansub ekanini o`quvchilardan so`rab olinadi. Darslikda rasmi berilmagan hayvon turlarining yana boshqa vakillarini darsga olib kirilgan jadvallardan va boshqa qo`shimcha materiallardan foydalangan holda o`quvchilar bilan aniqlanadi.

O`quchilarga savol tashlanadi. Respblikamizda yashovchi yana qanday hayvonlarni bilasizlar?

Bu savolga o`quvchilardan javob olinadi va o`qituvchi xulosa qiladi.

Bunda u darsga qo`shimcha materiallar sifatida foydalangan adabiyot materiallaridan ham misollal keltirib, darsni boyitishi lozim.

Ba`zi geografiya o`qituvchilarimiz bu mavzni o`tishda “O`zbekistonda mana bunday, ana unday hayvonlar yashaydi” deb sanab o`tish bilan kifoyalanadilar. Bu xilda o`tilgan dars zoologiya darsidan hech qanday farq qilmay qoladi. Chunki zoologiyada ham hayvonarning geografik tarqalishi haqida ma`lumot beriladi.

Geografiya kursining oldiga qo`yilgan maqsad shunday bo`lishi kerakki, u hayvonlarning geografik tarqalishi sabablarini ochib bera olsun. Ya`ni O`zbekistonda yashovchi hayvonot dunyosining vakillarini o`quvchilarning zoologiyadan olgan ma`lumotlariga asoslangan holda geografik nuqtai nazardan tushuntirishi kerak.

Masalan, kemiruvchilardan yumronqoziq bor. U O`zbekistonning qaysi qismida yashaydi? (Kartadan ko`rsatiladi). Nima uchun u o`sha yerdagina bo`ladi-yu, boshqa qismida yashamaydi?

Mustaqil ish. Yuqoridagi mavzu bo'yicha darsni o'tish jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlarini ta'minlash maqsadida quyidagi ishni bajarish maqsadga muvofiqdir. Bu ish darsni oxirgi qismida bajarilsa, o'tilgan darsni hamma o'quvchilar ishtirokida bir vaqtda mustahkamlash imkoniyati tug'iladi. Bu ishni bajarishda o'quvchilarga darslik asosida jadval tuzdiriladi.

Jadvalni o'qituvchi doskaga chizib beradi, o'quvchilar geografiyadan tutgan daftarlariga chizib oladilar, so'ng o'qituvchi jadval to'ldirish yo'lini 1-2-hayvon misolida ko'rsatib beradi, qolganini o'quvchilar mustaqil bajaradilar. Jadval quyidagicha tuziladi.

O'zbekiston hayvonot dunyosi va ularning geografik tarqalishi

Sinf	Turkumlar	Oilalalar	Urug'lar	Turlar	Geografik tarqalishi
Sut emizuvchilar	Kemiruvchilar	Olmaxonsimonlar Qo'sh oyoqlar Olaxo'rjunsimonlar Tovushqonsimonlar	Yumronqoziqsimonlar Qo'sh oyoqlar va boshqa urug'lari katta qumsichqonlar Ko'rsichqonlar Tovushqonlar Quyonlar	Sariq yumronqoziq va boshqalar Katta qo'shoyoq va kichik qo'shoyoqlar Qum sichqonlar Oddiy ko'rsichqonlar Tolay tovushqon Oddiy quyonlar	O'zbekistonn ing g'arbiy cho'llarida ko'p tarqalgan

O'zbekistonda yashovchi boshqa hayvonlarning turlarini ham yuqoridagidek yo'l bilan darslik teksti asosida yo'ldiriladi. Shunday qilinganda o'quvchilarning zoologiyadan olgan bilimlari takrorlanadi va bu asosida geografik bilim mustahkamlanadi.

Geografiyaning biologiya bilan bog'lanishi

Biologiya	Geografiya
O'simliklarning odal hayotidagi va tabiatdagi ahamiyati. O'simliklar hayotining davom etishi. Daraxtlar, butalar, chala butalar. O'tsimon o'similar(5-sinf) O'simlilarning rivojlanishiga xarorat, namlik va yorug'likning ta'siri. O'similar hayoti uchun zarur bo'ladigan sharoit (issiqlik, yorug'lik, havo, suv va mineral moddalar) (5-sinf) Gulxayrilar oilasiga kiradigan "Madaniy o'simliklar", "Go'za". Paxtaning xalq xo'galigidagi ahamiyati. O'zbekistonda paxtadan mo'l hosil yetishtirilishi, fan va qishloq xo'jaligi ilg'orlarining paxtachilikda erishgan yutuqlari. (6-sinf) Suv o'tlarining tabiatdagi va xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Dengiz suv o'tlari, suv o'tlar, suv o'tlarining ahamiyati (6-sinf). Leshayniklar-ularning tabiatda tarqalishi, ahamiyati. Bug'u lishaynigining shimol bug'uchiligi uchun ahamiyati. Poporiklarning tuzilishi, hayoti va ahamiyati. Qadimgi poporiklar, ularning toshko'mir hosil bo'lishida ahamiyati. (6-sinf) O'rta Osiyodagi o'simliklarning hayot sharoiti. Cho'llanring o'simlik qoplami, yashayotgan joyingizdagi har xil o'simliklar bilan tanishish maqsadida tabiatga ekskursiya qilish. Vohalardagi o'simliklar hayoti (6-sinf)	Geografik qobiq Tabiiy kompleks haqida tushuncha. Tabiiy kompleks komponentlarining o'zaro bog'liqligi "Arktika va tropik cho'llari, ekvatorial va mo'tadil mintaq o'rmonlari misolida o'lkashunoslik materiallari asosida" (5-sinf) Maktab turgan joyining tabiat zonasini tasvirlash (5-sinf). VI-VII-sinflarda barcha materiklarning hamda MDXning tabiat zonalarini o'rganishda ham foydalanadi. MDX qishloq xo'jaligi. O'zbekiston qishloq xo'jaligi. O'zbekistonning asosiy paxta bazasi. O'z viloyati qishloq xo'jaligi (8-sinf). "Dunyo okeani", okean ostidagi hayot (5-sinf) O'rta Osiyo daryolari (7-sinf) "Geografik qobiq", o'rta Osiyo va O'zbekistonning tuproqlari, o'simliklari va hayvonot dunyosi. Tabiat zonalar (5-va 7-sinf). Materiklar va O'zbekistonning qazilma boyliklari mavzusi o'tilganda, toshko'mir haqida gapirganda (6,7,8-sinf) bog'lanadi. O'zbekistonning tuproqlari, o'simliklari va hayvonot dunyosi. O'zbekisaton MDX hududidagi tabiat zonalar. (7-sinf) "Geografik qobiq. Tabiat haqida tushuncha". (5-sinf) . O'rta Osiyoning tabiat zonalarida tarqalgan hayvonot dunyosini o'rganganda foydalaniladi. (5-7-sinflarda) O'zbekiston sanoati va qishloq xo'jaligi. Pilla yetishtirish va asalalarichilik (7-sinf) MDXning dengizlari, ichki suvlari

Kirish. Mahalliy hayvonlarning hilma-xilligi va ularning hayot sharoitiga moslashganligi. Hayvonlarni o`rganishning ahamiyati. Tabiatni o`zgartirishda odamning roli (7-sinf) Hasharotlar. O`zbekistonda ipakchilik. Asalarichilik va uning ahamiyati.(7-sinf)</p> <p>Baliqlar. Ovlanadigan baliqlar. MDHda baliqchilik, baliq ovlash qoidalari, baliq urchitish (7-sinf) “Sudralib yuruvchilar sinfi”. O`zbekistonning zaharli va zaharsiz ilonlari. (7-sinf). Qushlar. Qushlarning qishloq xo`jaligidagi ahamiyati. Ovlanadigan qushlar. MDX da parrandachilik bo`yicha erishilgan yutuqlar (7-sinf). Ninachilik sanoati. O`zbekistonda ovlanadigan hayvonlar, hayvonotchilik. Tabiatni qo`riqlash to`g`risida qonun. Chorvachilik xo`jaligiga ekskursiya (7-sinf)	ularni baliqchilikdagi ahamiyati. MDXda baliqchilik (7-8-sinflar). O`zbekiston MDXning hayvonot dunyosi. (7-sinf)</p> <p>MDX, O`zbekistonning hayvonot dunyosi. Qishloq xo`jaligi. Parrandachilik, uning ahamiyati, istiqboli (7-8-sinflar).</p> <p>MDXda ovchilik va mo`ynachilik. O`zbekistonning hayvonot dunyosi. Qo`riqxonlar. Qimmatli ov hayvonlarini qo`riqlash va qaytadan ko`paytirish. Tipik tabiat manzaralarini saqlash (7-8-sinflar).
---	--

3.3.GEOGRAFIYA VA XIMIYA.

Hozirgi kunda o`qituvchilar oldida mamlakatimizda kommunizmning moddiy-texnika bazasini tez sur`atlar bilan amalga oshirishda xalq xo`jaligining barcha sohalarini ximiyalashtirish, ximiya industriyasini rivojlantirishdek, partiya va davlat planlarining ahamiyatini har bir o`quvchi ongiga chuqur singdirishdek ma`suliyatli vazifa turibdi.

Hatto 4 va 5-sinfdan boshlab geografiya darslarida o`quvchilarni ximiyaning yutuqari bilan tanishtirib borish, mamlakatimizda ximiya sanoatining xalq xo`jaligi uchun qanday foyda keltirayotganligini ularga ko`rsatish mumkin. Jumladan, o`quvchilarni tog` jinslari bilan tanishtirish vaqtida mamlakatimiz yer ostida juda hilma-xil foydali qazilma boyliklar borligini aytib o`tish mumkin. MDH ximiyaviy xom ashyo zapasi jihatidan dunyodagi birinchi o`rinlardan birida turadi. Shu vaqtda o`qituvchi sun`iy o`g`it ishlab chiqarish uchun zarur xom ashyo bo`lgan qazilmalarning namunalarini ko`rsatsa yanada yaxshi bo`ladi. Dengiz suvning tarkibi haqida gapirgan vaqtda o`qituvchi yerda ma`lum bo`lgan moddalarning deyarli hammasi unda bor ekanligini aytishi mumkin. Ximiklar dengiz suvidan biz oziq-ovqatga ishlatiladigan tuz, yod ko`pgina qimmatbaho mahsulotlar, hatto oltingacha ajratib olishni allaqachon o`rganib olganlar. Bizning mamlakatimizda dengiz suvidan xalq xo`jaligimiz uchun zarur bo`lgan qimmatbaho boyliklarni ximiyaviy yo`l bilan ajratib oluvchi ko`pgina zavodlar ishlab turibdi. “Atmosfera” mavzusida yer havo qobig`ining tarkibi asosan bir necha gazlarning aralashamasidan, asosiy ko`pchiligi azot, kislorod hamda karbonat angidrididan tashkil topganligini tushuntirish bilan ximiklarning havodan azot olishni o`rganib olganliklarini hamda azotdan qishloq xo`jaligimiz uchun qimmatbaho o`g`it tayyorlab berayotganliklarini ham aytib o`tish zarur.

Geografik qobiq mavzusida “Mo`tadil mintaqa o`rmonlari”ni o`rganish vaqtida mamlakatimizda har yili millionlab kubometr yog`och maxsuloti tayyorlanshi aytib o`tiladi. Ilgari ana shu tayyorlangan yog`och mahsulotlarni faqat qurilish va mebel sanoatida ishlatilgan va ko`plab chiqindiga chiqarib yuborilgan

bo'lsa, endilikda ximiya sanoatining vujudga kelishi natijasida yog'och maxsulotlarining deyarli hammasi foydalanimoqda. Ulardan plastmassalar, bo'yoqlar, kinoplyonkalar, suniy ipak va boshqa ko'pgina mahsulotlar olinmoqda.

Vatanimiz geografiyasini o'rgatayotgan o'quvchilar oldida turgan yana ham ma'suliyatli vazifalar turibdi.

Ximiya sanoatini o'rganish jarayonida bizning mamlakatimizda qishloq xo'jaligining eng zarur xom ashyosi bo'lgan mineral o'g'itlar ishlab chiqarish ssanoatining tez sur'atlar bilan oshib borishini alohida uqtirib o'tish kerak.

Mamlakatimizda mineral o'g'itdan foydalanishning keng yo'lga qo'yilishi orqali g'allachilikning hosildorligi yaqin yillarda yanada oshadi.

Fosforit kaliy tuzi oltingurgut, tabiiy gazning zapaslari jihatidan MDX dnyoda oldingi o'rinlardan nirini egallaydi. Katta zapasga ega bo'lgan kaliy tuz konlari shuningdek Belorussiya va Karpatoldi havzalarina ham bor. Kola yarim oroli fosforit xom ashyosiga boyligi jihatdan alohida o'rinni egallaydi. Qozog'iston fosforit xom ashyosining yirik xom ashyo bazasi bo'lib qoldi. O'qituvchi ximiyaga oid temalarni o'tishda o'quvchlarga hozirgi zamon ximiya sanoatining zomashyo bazasi tubdan o'zgarayotganligini aytib o'tish kerak.

Sakkiz yillik maktabda anorganik ximiyaning elementar kursi o'rganiladi. Bu kursda o'quvchilar ximiyaning xalq xo'jaligida tutgan roli, O'zbekistonda ximiya sanoatini rivojlantirish va xalq xo'jaligini ximiyalashtirishning eng muhim yo'llari haqida tushncha oladilar.

Maktab ximiya darsining qator mavzulari o'quvchilarga har tomonlama puxta tushuntirshda o'quvchilarning biologiyadan olgan bilimlariga asoslanish bilan birga geografik bilimlariga ham asoslanishga to'g'ri keladi. Masalan, VII sinf ximiya darsligining IV bo'limida "Suv. Asoslar. Eritmalar." haqida ma'lumot beriladi. Shu bo'linga qarashli 35 & da "Tabiatda suv. Toza suvning olinishi va uning fizikaviy xossalari" mavzusi beriladi. Shu mavzuni o'rganishda ximiya o'qituchisiga o'quvchilarning 5-sinfdan "quruqlikdagi suv" mavzusi bo'yicha

o`tilgan geografik bilimlar juda mos keladi. Bu darsni o`tganlarga asoslanib suhbat metodi asosida o`quvchilarga tushuntirish mumkin.

VIII-IX sinf ximiya darsligining qator mavzularida ximiyaning xalq xo`jaligidagi ahamiyati, uning mamlakatimiz xalq xo`jaligida yetakchi rol o`ynashi, xalq xo`jaligining ximiyaviy mahsulotlardan yoki moddalarni ximiyaviy qayta ishlash usullaridan foydalanmaydigan bironta ham tarmog`i yo`qligi haqida, ximiya xalq xo`jaligi uchun kislota, ishqor va tuz ishlab chiqarishi, bu moddalar qora va rangdor metallurgiyada, neft va yoqilg`I sifatida, o`g`it ishlab chiqarishda, shuningdek texnika hamda qishloq xo`jaligining ko`pgina boshqa sohalarida keng ko`lamda ishlatilishi va boshqalar haqida o`quvchilarga tushuntiriladi.

Mamlakatimiz xududida juda kop xilma-xil tabiiy boyliklar bor, bu boyliklarni o`quvchilarga tushuntirishda tabiiy kartadan foydalaniladi. Shunday ekan, ximiyadan o`tiladigan har bir darsda geografik kartaga asoslanishga to`g`ri keladi.

Ximiya o`qituvchilari ham o`z darslarini geografik kartadan foydalangan holda uyushtirsalar, ximiya fani materialarini puxta tushuntirish bilan birga o`quvchilarning geografiyadan olgan bilimlarini ham mustahkamlaydi.

3.4. GEOGRAFIYA VA FIZIKA

Sakkiz yillik maktabning geografiya va fizikadan tuzilgan o`quv dasturlarini va mavjud darslilarini ko`rib chiqilganda shunday xulosaga kelish mukinki, har ikki darslaridagi bir qator mavzularni bir-biriga bog`lab o`tish zarurati tug`iladi.

Ma`lumki, sakkiz yillik maktabda fizikaning elementar kursi o`rganiladi. Bu kursning maqsadlaridan biri, jumladan o`quvchilarga o`lchov asboblari va fizika laboratoriyasi asbob-uskunolari bilan ishlashga kerakli o`quv malakalarini o`rttirishdan iborat.

Bu hol maktabda fizika darsi bilan geografiya darsini bog`lab o`qitishni taqozo qiladi. Sakiz yillik maktab fizika kursining mazmuni o`qituvchiga o`quvchilarga dunyoning moddiyligi va undagi hodisalarning bir-biriga bog`liq ekanligi bu hodisalarning qonuniyatlarini bilish mumkinligi va bu qonuniyatlarning amaliy faoliyatimizda ishaltilishi to`g`risida tasavvur hosil qilishga imkon beradi.

Fizika darsi materiallarini o`tishda o`quvchilarning geogafiyadan olgan bilim va malakalariga asoslanish quyidagicha

Fizika	Geografiya
1) “Moddalarni uch holati” (6-sinf darligi) 2) Tutash idishlar. Shlyuzlar, vodoprodning tuzilishi. (6-sinf) 3) “Atmosfera bosimi” Torichelli tajribasi. Atmosfera bosimini o`lchash. Barometr. Aneroid. Har hil balandlikka atmosfera bosimi havoda suzish (7-sinf) kabi mavzularni o`tishda. 4) “Issiqlik uzatish va ish” issiqlik o`tkazuvchanlik. Konveksiya, nurlanish. Bug`lanish va konveksiya. Bug`ning kondensatsiyalanishi. Issiqlik miqdorini hisoblashga doir misollar. (7-sinf). 5) Quyosh-yerdagi energiyaning asosiy manbaidir. (7-sinf) mavzusini o`tishda.	1) Atmosfera. Yog`inlar. (5-sinf) 2) “Insonning xo`jalik faoliyatida daryodan foydalanish” . suv havzalarini saqlash. (5-sinf darsligi) mavzusida. Shlyuz haqida o`quvchialr olgan dastlabki ma`lumotga asoslanish mumkin. 3) “Atmosfera bosimi”. Atmosfera bosimini o`lchash. (5-sinf). Mavzularini materiallari bo`yicha o`quvchilar olgan bilimlaridan foydalanish mumkin. 4) Atmosfera, havo axrorati. Troposferada havoning isishi. Shamol. Uning yo`nalishi va kuchini aniqlash. Tuman va bulutlar. Yong`inlar (5-sinf) mavzulari materiallari bo`yicha o`quvchilar olgan bilim va malakalaridan foydalanish mumkin.

	5) “Quruqlikdagi suv. Yer osti va yer usti suvlari”. “Buloqlar”, daryolar, tekislikdagi oqar suvlarning ishi. Ko`llar, botqoqliklar. “Atmosfera” havo temperaturasi, troposferada havoning isishi. Atmosfera bosimi, shamol, tuman va bulutlar, yog`inlar. Yerning quyosh atrofida yillik harakati, issiqlik mintaqalari kabi mavzular bo`yicha o`quvchilar olgan bilimlariga asoalanishi mumkin.
--	---

Geografiya fizika bilan bog`lanish jadvali

Geografiya	Fizika
Masofalarni o`lchash. Sinf xonasining plani. Maktab uchaskasining planini chizish(5 sinf)	“Fizik kattaliklarni o`lchash” o`lchovlarning metr sistemasi; uzunlik birliklari, uzunliklarni o`lchash. Shu mavzuga doir laboratoriya mashqlari. (6-sinf).
Insonning xo`jalik faoliyatida daryolardan foydalanishi, suv xavzalarini saqlash. Shlyuz to`g`risida dastlabki ma`lumot. “Atmosfera bosimi”. Atmosfera bosimini o`lchash.	Tutash idishlar “Shlyuzlar” “Bosim kuchi va bosim” mavzulari (6-sinf) Atmosfera bosimi. Torichelli tajribasi. Atmosfera bosimini o`lchash. Barometr. Aneroid. Har hil balandlikda atmosfera bosimi. Havoda suzish (6-sinf).

Fizika bo`yicha bu qonuniyatlarning mohiyatini bilish jumladan, atmosferada bo`ladigan elektr hodisalarini, quyosh va oy tutilishlarini o`rganish o`quvchilarga raketalarining uchishi to`g`risida kinofilmlarni ko`rsatish, o`quvchilarni ilmiy-ateistik ruhda tarbiyalashga aniq material bo`ladi.

Fizika darslarida mamlakatni elektrlashtirish atom energiyasini tinchlik maqsadlarida ishlatish, kosmosni egallash sohasida erishilgan yutuqlar bilan tanishish, O`zbekiston fani texnikasi erishgan yutuqlardan hamda kommunistik qurilish samaralarini harakterlovchi bir qator ma`lumotlardan o`quvchilarni habardor qilish, ularni kommunistik ruhda tarbiyalashga imkon beradi.

Yuqoridagi ma`lumotlardan ko`rinib turibdiki, fizika predmetidan o`tiladigan ko`pgina mavzularni o`quvchilarning geografiyadan olgan ma`lumotlariga bog`lashga to`g`ri keladi.

3.5. GEOGRAFIYA VA TIL-ADABIYOT

Geografiya o`qituvchisining ona tili rus tili va adabiyot o`qituvchilari bilan bog`lanishlari, darsda mavzuga doir, darsning samaraliligini oshirishga doir o`quvchilarga biron-bir narsa o`qib berishi va ayrim hodisalarning badiiy tasviri bo`lgan adabiy kitoblarni tanlab olishga katta imkoniyat tug`diradi.

Ko`pincha o`rta maktabni bitirgan, ayniqsa, qishloq maktablarini bitirgan o`quvchilarning bilim saviyasi past ekanligi dimo kuzatiladi. Ularning ko`pchiligi o`z fikrlarini yozma, hatto og`zaki bayon etishga ham juda qiynaladilar. Ana shunday holning sabablaridan biri til va adabiyot darsi materiallarining boshqa dars materiallaridan ajratilgan holda o`qitilishidir. Bundan tashqari bu hol ba`zi o`qituvchi va ko`pchilik o`quvchilarning yozma va og`zaki nutqini o`stirishni faqat til darsidagina amalga oshiriladi, degan fikrlarning noto`g`ri natijasidir.

Hatto ba`zi o`qituvchilar (fizika, matematika, ximiya, biologiya, geografiya va boshqa dars o`qituvchilari) o`z darslari bo`yicha o`quvchilar bajargan yozma ishlaridagi imlo xatolariga yozuv sifatiga kam e`tibor beradilar, ular bajarilgan yozma ishning mazmunigagina e`tibor berish bilan cheklanadilar.

Kontur karta ishlatilganda o`quvchilar shahar va daryo, ko`l, okean, dengiz va boshqalarning nomlarini topib yozadilar. Biroq xunuk va noto`g`ri yozish hollari uchraydi. O`qituvchi o`quvchilarning hatolarini har tomonlama tekshirib, ogohlantirib baholashi kerak. Boshqa predmet o`quvchilari yagona orfografik rejimga itoat qilgan holda ish ko`rishlari lozim.

Boshqa dars o`qituvchilari ham yozma ish olganlarida o`quvchilarning ishlaridagi imlo xatolariga jumalarning tuzilishiga e`tibor bersalar, o`quvchilarning savodxonlilari orta boradi. Maktabda yagona talaffuz va orfografik rejimning barqaror bo`lishiga erishiladi.

Geografiya o`qituvchisi geografik terminlarni-shaharlar, tog`lar, daryolar, ko`l va boshqalarni to`g`ri talaffuz etish va sinf dosakasida to`g`ri yozib ko`rsatishda onatili rus tili va chet til o`qituvchilari bilan mustahkam aloqa bog`lashi kerak. Shuningdek, rasm va chizmachilik o`qituvchisi bilan aloqa bog`lasa, juda yaxshi bo`ladi. Chunki rasm o`qituvchisi o`quvchilardan rasm va

chizma ko`nikmalarini, qalam va bo`yoq ishlatish, chizma buyumlaridan foydalanish va boshqa shu kabi ko`nikmalarni hosil qiladi. Bu albatta geograf uchun ham zarur. Chunki o`quvchilarga geografiya darsi bilimlarini amalda mustahkamlashda kontur kartalar ishlatiladi, ekskursiya vaqtida tabiat manzaralarini rasmga tushirishga to`g`ri keladi.

GEOGRAFIYA VA TARIX

Geografiya materiallarini o`qitishda tarixiy masalalarga ham ko`p duch kelimiz. Geografiya va tarixning o`zaro bog`lanishi alohida o`rin tutadi. “Tarix va Geografiya-opa-singildir”, -degan edi mashxur geograf metodist V. P. Budanov.

Tabiiy geografiya hodisalarining turg`unlida emas, asl mavjud narsadek emas, balki doimo o`zgarib turadigan protseslar deb qarash kerak. O`quvchilar hozir yer yuzida mavjud narsalarning hammasi doimo hozirdagidek turmaganliginiva doimo shu Hilda qolmasligini tushunib olishlari kerak. Geografiya darsi tarixidan ancha narsani bilib olish bilan birga, o`zi ham tarix darsi materiallarining o`qitilishiga ancha katta yordam beradi. Ma`lumki, maktabda geografiya darsining o`qitilishi o`quvchilarni kartani tushunishiga va bilishga o`rgatadi. Busiz tarixiy bilimlarni puxta egallash mumin emas. Bundan tashqari geografiya tarixni hozirgi hayot bilan bog`laydi.

Bu haqda ko`p yerlarni sayohat qilgan Fransuz gegorafi Elize Reklyu (1830-1905) shunday degan edi: “Geografiya-bugungi kunning tarixidir, tarix esa o`tgan kunning gegorafiyasidir”. Shunga ko`ra geografiya va tarix o`qituvchilari hamkorlikda ishalshlari maqsadga muvofiqdir.

XULOSA.

Shunday qilib, yuqoridagilardan ma`lum bo`ladiki, geografiya darsi o`rta maktabda o`qitiladigan barcha darslarni bamisoli bir-biriga bog`lovchidir. Bu esa geografiya o`qituvchisining zimmasiga bir qancha ma`suliyatli vazifani yuklaydi. Ammo yoshlarning bilim saviyasini oshirish borasida ko`p va samarali ishlash imkoniyatini beradi. Yuqoridagilardan shunday xulosaga kelish mumkinki;

- Geografiya o`qituvchilari geografiya materiallarini boshqa dars materiallari bilan bog`lab o`qitushda yaxshi natijalarga erishishlari uchun o`rta maktabda o`qitiladigan barcha darslarni o`quv dasturlari bilan yaqindan tanishgan bo`lishlari kerak;

- Geografiya o`qituvchisi o`quvchilarning geografiya darsi materiallaridan olgan bilim va ko`nikmalarini qaysi biri qachon va qaysi mavzuni o`tishda boshqa mavzu o`quvchisiga yordam bera olishini ham yaxshi bilgan bo`lishi lozim. Aks holda geografiya o`qituvchisi boshqa dars o`qituvchilariga yaqindan yordam bera olmaydi va o`z darsini ham boshqa dars materiallariga bog`langan holda tushuntira olmaydi;

- Fanlararo aloqa o`qitish va tarbiya prosessida, samaraliligini oshirishda, o`quvchilarni har tomonlama to`liq va mustahkam bilim olishlariga katta imkoniyat tug`diradi.

- Barcha dars o`qituvchilari, jumladan geografiya fani o`qituvchilari o`z darslarini o`qitish jarayonida darslararo aloqa masalasiga jiddiy e`tibor berishlari kerak.

- Geografiya darslarida fanlararo aloqani kompleks ravishda amalga oshirishda faqat sinfda uyushtirilgan dars bilangina kifoyalanilmaydi, balki geografiydan sinfda olingan ma`lumotlardan sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar, kompleks geografik kuzatishlar bilan bog`lash kerak.

Ana shundagina predmetlararo aloqani to`g`ri va asosli hal qilgan bo`lamiz va o`quvchilarga har tomonlama chuqur mustahkam bilim va tarbiya bergan bo`lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

- 1.Karimov.I.A “O”zbekistonning o’z istiqlol va taraqqiyot yo’li” “O’zbekiston” 1992 y
- 2.Karimov.I.A. “O’zbekiston XXI asr bo’sag’asida...” “O’zbekiston” 1997 y.
3. Karimov.I.A. “Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari” “Sharq” 1998 y
- 4.Karimov.I.A. “Bizning kelajagimizni o’z qo’limiz quramiz”. “O’zbekiston” 1999 y.
- 5.”Ta’lim to’g’risida O’zbekiston Respublikasining qonuni”. “Xalq ta’limi jurnali 10 – 11 son. 1992 y.
- 6.”Umumiy o’rta ta’lim Davlat ta’lim standartlari va o’quv dasturi” 3 – son “Sharq” 1999 y.
- 7.Abdullayev.N. “Geografiya darslarida ta’limning texnika vositalardan foydalanish” “O’qituvchi” 1990 y.
- 8.Babinskiy.Yu.K. “Hozirgi zamon umumiy ta’lim maktablarida o’qitish texnikasi” “O’qituvchi” 1991 y.
- 9.Kortel.I.N. “Tabiiy geografiyadan didaktik materiallar” “O’qituvchi” 1991 y.
- 10.Mo’minov.O. “Zamonaviy geografiya darslarida qo’yilgan talablar” “O’qituvchi” 1990 y.
- 11.Mo’minov. O. “Geografiya ta’limi metodikasi” “O’qituvchi” 1986 y.
- 12.Maksimov.N.A. “Tabiiy geografiyadan metodik qo’llanma” “O’qituvchi” 1991 y.
- 13.”Biologiya” 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 – sinf darsliklari.
- 14.”Geografiya” 5, 6, 7, 8, 9, 10 – sinf darsliklari.
- 15.”Ximiya” 7, 8, 9, 10 – sinf darsliklari.
- 16.”Matematika” 5, 6, 7, 8, 9 – sinf darsliklari.
- 17.”Fizika” 7, 8, 9, 10 – sinf darsliklari.
- 18.”Ona tili” “Adabiyot” 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 – sinf darsliklari.
19. “Tarix” 5, 6, 7, 8, 9, 10 – sinf maktab darsliklari.